DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh.50998>

Authenticity process is conducted by

Makale Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi: 21-04-2021

Kabul Tarihi: 25-10-2021

On-line Yayın: 31-10-2021

Article Type: Research article

Submitted: 21-04-2021

Accepted: 25-10-2021

Published Online: 31-10-2021

Atıf Bilgisi / Reference Information

Vilgenoğlu, H. (2021). Kadı Sicilleri Işığında 1629-1631 Yıllarında Ruha, Bursa Ve Ankara Şehirlerinde Köleler ve Câriyeler. *Journal of History School*, 54, 3142-3186.

KADI SİCİLLERİ IŞIĞINDA 1629-1631 YILLARINDA RUHA, BURSA VE ANKARA ŞEHİRLERİNDE KÖLELER VE CÂRİYELER¹

Hacer VİLGENOĞLU²

Öz

Yahudilik ve Hristiyanlıkta olduğu gibi İslâm dinince de onaylanan kölelik müessesesi, kuruluşundan itibaren Osmanlı Devleti'nde var olmuştur. Ancak bu müessesenin, devletin farklı coğrafyalarında yer alan şehirlerinde sosyo-iktisadî koşulların da etkisiyle kendine özgü pratikleri oluşmuştur. Şehirlerde köleliğe dair oluşan bu pratikleri ortaya çıkarmak için çalışma farklı özelliklere sahip üç Osmanlı şehri Ruha, Bursa ve Ankara ile sınırlandırılmıştır. Nitekim 1629-1631 yıllarında üç şehirde kölelik müessesesini aydınlatarak bu şehirlerin sahip olduğu özelliklerin köleliğe etkisini tespit etmek, böylece müesseseye yönelik uygulamaların benzer ve farklı yanlarını ortaya koymak genel anlamda bu araştırmanın özünü teşkil etmiştir. Bu amacı gerçekleştirebilmek için fiziksel özellik, azat, firar, efendi gibi bir köleyi ilgilendiren her detayın incelenmiş olması gerektiğinden araştırmada köleye dair ihtiva ettiği doyurucu nitelikteki bilgilerle oldukça zengin bir içeriğe sahip üç şehrin kadı sicilleri kullanılmıştır. Bu bağlamda çeşitli nedenlerle gerek efendi, gerek köle, gerekse başka kişilerce sicillere yansıyan dava kayıtları incelenmiş ve elde edilen bulgular, alana münhasır yapılan diğer çalışmalarla birlikte değerlendirilme yöntemiyle üç şehirdeki kölelik kurumu aydınlatılmaya çalışılmıştır. Kadı sicillerine yansıyan detaylar sonucunda, aynı yıllarda farklı kimliklere

¹ Bu makale Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde, “Şer‘iyye Sicillerine Göre H. 1039-1040 (M. 1629-1631) Yıllarında Ruha “Urfa”, Bursa ve Ankara Şehirlerinde Gündelik Hayat” isimli doktora tezinden derlenmiştir.

² Doktora Öğrencisi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, hacervilgenoglu@gmail.com, Orcid: 0000-0002-3277-2633

sahip üç şehirdeki kölelerin durumlarının tamamen aynı olmadığı; efendilerin, İslâm hukukunun kölelere yönelik koymuş olduğu kurallar çerçevesinde hareket ettikleri; kural ihlallerinde ise kölelerin mahkemeye müracaat ederek hak arayışı içinde oldukları yapılan tespitlerden bazıları olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ruha, Bursa, Ankara, Köle, Cârîye.

Slaves and Concubines in Ruha, Bursa and Ankara in the Light of the Qadi Registers Between 1629-1631

Abstract

As in Judaism and Christianity, the slavery institution accepted in Islamic religion has existed since the establishment of the Ottoman Empire. But this institute had its own practices in cities located in different geographies of the state, with the effect of socio-economical impacts. In order to reveal these practices about slavery in cities, the study is limited to three Ottoman cities with different characteristics, Ruha, Bursa and Ankara. The fact that, revealing the effect of the features of these cities on slavery by illuminating the institution of slavery in three cities between 1629 and 1631, thus revealing the similar and different aspects of the practices towards the institution, in general, constituted the essence of this study. Since every detail concerning a slave such as physical characteristics, emancipation, desertion, and master be examined in order to achieve this aim, Qadi registers of three cities, which have a very rich content with the satisfactory information about the slave, were used in the study. In this case records reflected in the registers, whether by master or slave or by other persons for various reasons, were evaluated with other studies carried out exclusively in the field, and the institution of slavery in the city was tried to be clarified. As a result of Qadi registers in details, the position of the slaves and concubines having different identity in these three cities weren't completely the same. The masters used to act according to the rules of Islamic law, and if any violation of rules occurred against the slaves or concubines, they could apply for the court.

Keywords: Ruha, Bursa, Ankara, Slave, Concubine.

GİRİŞ

Dünyada neredeyse her insan toplumunda ve hukuk sisteminde rastlanan kölelik müessesesi (Bozkurt, 1994, s. 1499), Osmanlı Devleti içinde de yer edinmiş ve bu müessesenin aydınlatılmasına dair çok sayıda ilmî çalışma

yapılmıştır.³ Nitekim bu araştırmasının özünü teşkil eden üç şehirdeki kölelik kurumuna münhasır literatüre değinmek, gerek farklı sosyo-iktsadi yapıya sahip söz konusu şehirlerdeki kölelik uygulamasının daha iyi anlaşılması, gerek çalışmada elde edilen verilerin değerlendirilmesi açısından önem arz etmektedir.

Bilindiği üzere Ruha, 11.500 yıllık gibi bir tarihi geçmişe sahip olup medeniyet tarihinde önemli bir yer tutmaktadır (Ekinci ve Paydaş, 2008, s. IX, XIII). XVI. yüzyılın başlarında Osmanlı topraklarına katılarak Diyarbakir Eyaleti'ne bağlı bir sancak merkezi haline getirilen, daha sonra XVI. yüzyılın sonlarında Rakka Eyaleti'nin teşekkülüyle bu eyalete bağlanan (Üner, 2009, s. 27; 2015, s. 182) şehirdeki kölelik müessesesi üzerine şimdiye kadar herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bununla birlikte şehir hakkında yapılan araştırmaların birinde şehirdeki söz konusu müesseseye dair bazı bilgilerin paylaşıldığı tespit edilmiştir. Taş tarafından kadı sicilleri esas alınarak hazırlanan bu çalışmada XIX. yüzyılın ikinci yarısında şehirde tespit edilen köle ve câriyelerin etnik kökenleri, alım-satım işlemleri, fiyatları, efendileri tarafından azat edilmeleri gibi konulara değinilmiştir (Taş, 2019, s. 153-158).

6 Nisan 1326 tarihinde Osmanlı topraklarına katılarak bu tarihten 1402 yılına kadar devletin başkenti olan Bursa'daki (Ergenç, 2014, s. 127) kölelik müessesesine dair bazı araştırmacılar tarafından arşiv belgeleri esas alınarak konuya odaklı çalışmalar yapılmıştır. Nitekim Sahillioğlu, şer'iyeye sicillerine dayanan makalelerinde XV. yüzyılın sonu ile XVI. yüzyılın başında şehirdeki kölelerin yaşayışlarını inceleyerek bunların istihdam alanları ve bu bağlamda efendileri ile yaptıkları azatlık sözleşmelerinin ayrıntıları üzerinde durmuştur (Sahillioğlu, 1979-1980; 1980; 1983). Şehirdeki kölelerin durumuna ilişkin araştırma yapan bir diğer araştırmacı, incelemeleri tahrir defterleri ve nüfus sayım defterlerine dayalı olan Kaplanoğlu'dur. "1573 Tarihli Tahrir Defterine Göre Bursa'nın Eski Köleleri" isimli çalışmasında, tahrir defterlerinde, askerlik ve vergi esas alındığı için, genellikle buluğa ermiş erkeklerin net verilerine ulaşılabildiğini belirterek söz konusu defterde yer alan azat edilen erkek köleler, bunların efendileri ve mahallelere göre dağılımları hakkında bilgi vermiştir

³ Osmanlı İmparatorluğu'nda kölelik müessesesini konu alan bazı çalışmalar için bkz. (Tahiroğlu, 1981); (Toledano, 1994; 1998); (Fendoğlu 1996); (İnalçık, 2008); (Bagatur, 2011); (Çelik, 2012); (Erdem, 2013); (Oğuzoğlu, 2016); (Öztürk, 2017).

(Kaplanoğlu, 2011). Kaplanoğlu'nun kölelik konusuna odaklı yapmış olduğu bir diğer çalışma "1830 Yılı Nüfus Sayımına Göre Bursa'da Sosyal Yapı ve Kölelik Kurumu" isimli makaledir. Yazar, bu incelemesinde 1830 yılı ilk nüfus sayım defterlerinin öneminden bahsederek kadınlar dışında her erkeğin mutlaka kaydının tutulduğu söz konusu defterlerde kayıt altına alınan kölelerin kökenleri, isimleri, istihdam alanları, efendilerinin sosyal statüleri gibi konular üzerinde bir değerlendirmede bulunmuştur (Kaplanoğlu, 2013). Kaplanoğlu ayrıca "15. Yüzyılda Bursa Şehrinde Toplumsal ve Ekonomik Yapı" isimli köle odaklı olmayan bir diğer çalışmasında 1487 tarihli tahrir defterine göre şehirdeki eski kölelere dair bilgilere de yer vermiştir (Kaplanoğlu, 2011). Osmanlı Bursası'ndaki kölelik üzerine yapılan bir başka çalışma Osman Çetin'in kadı sicillerine dayalı "Slavery and Conversion of the Slaves to Islam in the Ottoman Society (According to the Canonical Registers of Between XVth and XVIIIth Centuries)" isimli makalesidir. Çetin, çalışmasında XV. yüzyılla XVIII. yüzyıl sonu arasında şehirde tespit ettiği köle ve câriyelerin ihtida durumları üzerinde durarak bunların ihtidasında azat edilmelerinin etkisini değerlendirmiştir (Çetin, 2001). Yazar, söz konusu makale konusunu daha önce yayımlanan "Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)" isimli çalışmasında da paylaşmıştır (Çetin, 1999, s. 49-56). Bursa'daki kölelerin durumunu kadı sicilleri ışığında inceleyen bir başka kıymetli çalışma Karataş'ın "Bursa Şer'iyye Sicilleri Işığında Köleliğe Bir Bakış" isimli incelemesidir (Karataş, 2007). Bu çalışmaların yanı sıra, şehirdeki kölelik müessesesine odaklı olmayan, ancak Sahillioğlu'nun da incelemelerinde ayrıntılarıyla üzerinde durduğu, kentteki kölelerin istihdam alanlarına değinilen farklı çalışmalar da bulunmaktadır.⁴

1354 yılında Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa tarafından Osmanlı ülkesine katılan Ankara'daki (Özdemir, 1991, s. 204) kölelik kurumuna odaklı olarak Kalender tarafından hazırlanan "Şer'iyye Sicillerine Göre Ankara'da Kölelik Müessesesi (1724-1751)" başlıklı yüksek lisans tezi tespit edilmiştir. Kalender, kadı sicillerine dayanan bu çalışmasında XVIII. yüzyılın ikinci çeyreğinde şehirdeki kölelik kurumu hakkında bilgi vererek ilgili dönemi aydınlatmaya katkıda bulunmuştur (Kalender, 2018). Bu çalışmanın dışında Özdemir, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara" isimli çalışmasında bu dönemde şehirde tespit ettiği kölelerin bazı özelliklerine değinerek bunların azat edilmeleri üzerinde durmuştur (Özdemir, 1986, 128-131).

⁴ Örnek olarak bkz. (İnalçık, 2008, s. 128-132; 2020, s. 207; Faroqhi, 1994, s. 7-8; 2011, s. 147; Oğuzoğlu, 2016, s. 318).

Yukarıdaki verilerden de anlaşılacağı üzere, tarih boyunca birçok medeniyetin merkezinde yer almış Ruha'daki (Taş, 2019, s. 23) köle ve câriyelerin konu olduğu herhangi bir müstakil çalışma yapılmamış olup konuya ilişkin bazı bilgilere farklı bir araştırmada yer verilmiştir. Bir diğer şehir Ankara'ya bakıldığında burada da durum çok farklı değildir. Buna karşılık genellikle kadı sicilleri esas alınmak üzere tahrir defterleri ve nüfus sayım defterleri gibi farklı kaynaklardan da yararlanılarak XV-XIX. yüzyıllar arasında Osmanlı Bursası'ndaki köleler ve câriyelerin durumlarını konu edinen birden fazla araştırma gerçekleştirilmiştir. Netice itibarıyla üç şehirde köleliğe dair yapılan söz konusu çalışmaların, tarihin farklı zaman dilimlerinde bu şehirlerde yaşayan kölelerin durumu hakkında fikir edinilmesine elbette büyük katkısı olmuştur. Durum böyle olmakla birlikte ilgili dönemde gerek Ruha ve Ankara'daki, gerek en çok incelenen kent Bursa'daki kölelik kurumu hakkında etraflı bir çalışmanın yapılmamış olması bu incelemenin ortaya çıkış sebebini teşkil etmiştir.

İncelemeye sunulan bu makale şimdiye kadar bütüncül olarak çalışılmamış olan 1629-1631 yıllarında Ruha, Bursa ve Ankara'da kadı sicillerine yansıyan dava kayıtlarında geçen erkek ve kadın kölelerin durumunu konu edinmektedir. Çalışmada bu kölelerin hangi milliyete mensup oldukları, ne gibi fiziksel özellikler taşıdıkları, fiyatlarının düşük ya da yüksek olmasında ne gibi faktörlerin etkili olduğu, efendileri tarafından nasıl azat edildikleri, alım-satım işlemlerinin nasıl ve kimler arasında gerçekleştiği gibi merak uyandıran sorulara cevaplar aranmıştır. Bu incelemeyle amaç, sosyo-iktisadî hayatın önemli bir parçası olan kölelerin durumu hakkında bilgi vererek ilgili dönem üç Osmanlı şehrindeki kölelik müessesesinin aydınlatılmasına bir nebze de olsa katkı sağlamak ve bu şehirlerde kölelere dair verilerin benzer ve farklı yönlerini ortaya koymaya çalışmaktır. Araştırmanın temel kaynağını Ruha'ya ait 1; Bursa'ya ait 5 ve Ankara'ya ait 2 adet kadı sicili⁵ oluşturmakta olup bu defterlerde konuyla ilgili incelemeye alınan belge sayısı Ruha'da 10; Bursa'da 55 ve Ankara'da 54'tür.

Üç şehirde kölelik kurumuna dair literatür değerlendirmesiyle birlikte çalışmanın amacı ve kullanılan kaynakların muhtevasına ilişkin bilgi verildikten sonra, elde edilen bulgular ışığında konuyu değerlendirmeye geçmeden evvel konunun anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşüncesiyle köleliğin kısa tarihi ve Osmanlı Devleti'nde köleliğe değinmek faydalı olacaktır.

⁵ Çalışmada Urfa Şer'iyye Sicili UŞS; Bursa Şer'iyye Sicilleri BŞS ve Ankara Şer'iyye Sicilleri AŞS olarak belirtilmiştir. İlgili kısaltmadan sonra sicil defterinin numarası, sayfa numarası ve akabinde belge numarası verilmiştir. Örneğin, BŞS. B110, 20b-119.

1. Köleliğin Kısa Tarihi ve Osmanlı'da Kölelik

Hukukî, iktisadî ve sosyal bakımlardan hür insanlardan farklı ve aşağı statüde bulunan kimse “köle” olarak adlandırılmaktadır (Engin, 1998, s. 3). Türkçe’de köle dışında kullanılan tabirler kul, bende, halayık, esir; Farsça’da bende, gulâm; Arapça’da abd, rakik, memlûk, kinn, gulâm, rakabe, vasîf ve milkû’l-yemîn’dir. Ayrıca kadın köle için Türkçe’de câriye ve odalık; Farsça’da kenîz; Arapça’da memlûke, vasîfe, câriye, eme ve gurre ifadeleri kullanılmıştır (Aydın ve Hamidullah, 2002, s. 237). Osmanlı tatbikatında köle olan erkekler rakik, abd, memlûk, esir ve kul; kadın köleler ise câriye, eme, rakikâ ve memlûke kelimeleriyle ifade edilmiştir (Akgündüz, 1995, s. 107).

İnsanlık tarihinde çok eski çağlardan beri var olduğu bilinen kölelik müessesesinin (Engin, 1998, s. 5) Asya, Afrika, Avrupa ve Kolombi öncesi bütün antik medeniyetlerde mevcut olduğu ve Orta Doğu’da Sümerler, Babiller, Mısırlılar ve diğer eski toplulukların en erken yazılı kaynaklarında ortaya çıktığı belirtilmektedir (Lewis, 2017, s. 1-2). İslâmiyet’in zuhur ettiği sıralarda Arap yarımadasında ve Mekke’de de yaygın olan kölelik (Aydın ve Hamidullah, 2002, s. 238), Yahudilik ve Hristiyanlık dinlerinde olduğu gibi İslâmiyet tarafından da kabul görmüş ve onaylanmıştır (Lewis, 2017, s. 1). Zira İslâmiyet köle statüsünün bütün yönlerini düzenlemiştir. Gerek kölelerin, gerekse efendilerinin mükellefiyetlerini tespit etmiş ve aralarındaki ilişkileri belirlemiştir. İslâm hukuku azat etmeyi tavsiye etmiş, ancak bunu zorunlu kılmamıştır. Bununla birlikte kölesinin geçimini temin edememe, ona eziyet etme gibi nedenlerden dolayı efendi mahkeme tarafından kölesini azat etmeye zorlanabilmişti. Hür doğmuş Müslümanların ve kendi statülerini ihlal etmeyen zımmîlerin köleleştirilmesi İslâm hukukunca yasaklanmış; bir kölenin İslâm dinini kabul etmesi, azat edilmesini gerektirecek bir faktör olarak görülmemiştir (Toledano, 1994, s. 5-6).

İslâmiyet’ten önceki Türk devletlerinde köleler, evlerde uşak, hizmetçi, işçi, çoban gibi çeşitli işlerde çalıştırılmışlardır. Türkler, İslâmiyet’i kabul ettikten sonra, geleneksel kölelik sistemlerini, İslâmî kölelik sistemiyle değiştirerek devam ettirmişler ve böylece kölelik müessesesi yeni bir statüye kavuşmuştur. Çeşitli işlerde çalıştırılan köleler, ilk Müslüman Türk devletleri olan Karahanlı, Gazneli ve özellikle Selçuklu Devletlerinde Abbasîlerde olduğu gibi ordunun önemli bir kısmını teşkil ederek asker olarak da kullanılmışlardır (Engin, 1998, s. 21; 2002, s. 246). Nitekim Gazneliler’in kurucusu sayılan Horasan orduları kumandanı Alptegin, 350 (961) yılında Vezir Ebu Ali Muhammed Belami ile birleşerek Samanîler’in tahtına kendi adayını zorla çıkarmak için harekete geçtiğinde yanında sayısı iki bin iki yüzü bulan Türk

gulâmı yer almıştır (Engin, 1998, s. 21; Merçil, 2000, s. 34). Askerliğin yanı sıra Karahanlı, Gazneli ve Selçuklu sultanlarının hizmetinde de istihdam edilen köleler, özellikle fethedilen yerler olmak üzere, bazen ülke içinden, bazen de köle ticareti vasıtasıyla temin edilmişlerdir (Engin, 2002, s. 246). Saraya alınıp yetiştirilen köleler arasından, Mübarizü'd-Din Ertokuş, Celâlü'd-Din Karatay, Emir Şemsü'd-Din Hasoğuz, Şemsü'd-Din Torumtay gibi sonradan komutanlık, devlet adamlığı gibi yüksek mevkilere gelen şahsiyetler de çıkmıştır (Sak, 1992, s. 14). Önceleri Sultan Melikşah'ın kölesi olan Bozan Bey de, Büyük Selçuklu Devleti'nin hizmetinde önemli vazifeler alarak devletin büyük kumandanlarından biri haline gelmiş ve Urfa'nın fethinde gösterdiği üstün başarılarından dolayı Melikşah tarafından şehrin valilik hizmetine getirilmiştir (Paydaş, 2005, s. 75-76).

Bir İslâm devleti olan Osmanlı İmparatorluğu'nda şer'î hukuk ülkenin en önemli yasası olarak görülmektedir. Ancak, İmparatorluk'ta yasa düzeninin dayanağında bu hukukla birlikte Osmanlı sultanlarının bölgede daha önce hâkimiyet kurmuş devletlerin meydana getirdiği uygulamalarla da uyumlu olarak oluşturdukları “kanun” ya da “örf” olarak bilinen hukuk kuralları da bulunmaktaydı. İçinde vergilerin, atamaların, idarî görevlerle ilgili düzenleme ve emirlerin bulunduğu bu kanunlar, değiştirilemeyen şeriat kanunların aksine değişime açıktı (Toledano, 1994, s. 6; Marcus, 2013, s. 138-139). Şeriat genellikle kişi hukuku, din, ayinler, vakıf gibi konularda düzenlemeler yapmaktaydı ve İmparatorluk'ta kölelerin statüsü kişi hukukunun bir parçası olarak görüldüğünden kölelerle ilgili hususlar şeriat kanunlarınca yönetilmekteydi (Toledano, 1994, s. 6; Erdem, 2013, s. 10). Özellikle kuruluş ve büyüme dönemlerinde ordularca ele geçirilen savaş esirlerini köleleştiren İmparatorluğa (Sahillioğlu, 1979-1980, s. 67) ilk esirler I. Murad döneminde alınmaya başlamış ve savaşlar İmparatorluk'ta uzunca bir müddet esirlik müessesesinin yegâne kaynağını oluşturmuştu (Engin, 2002, s. 246). Köleler, savaşların yanı sıra ticaret, kaçırma, ailenin satışı ve hediye gibi yollarla da temin edilmişlerdi (Bagatur, 2011, s. 8).

Osmanlı'daki kölelik, Yeni Dünya'nın çok katı kuralları olan çiftlik köleliğinden farklıydı. Nitekim Amerika kıtalarında “sosyal olarak durağan (“kapalı”), tarım ağırlıklı, piyasa temelli, daha çok erkekleri içeren ve coğrafi olarak da çevresel (kenarda kalan)” bir kölelik vardı. Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet sürdüğü dönemde ise köleler genellikle konak olarak niteleyebileceğimiz büyük evlerin sınırları içinde hizmetçi kız, dadı, bahçıvan, seyis, aşçı, uşak, bekçi, odalık gibi tarımsal nitelik taşımayan bazı işlerde çalıştırılmaktaydılar (Zilfi, 1999, s. 475). Bunların yanı sıra sanayi ve toprak işçisi olarak istihdam edilenler de olmaktaydı. Devlet bünyesinde kölelere

sahipleri tarafından işkence edilmiyor; büyük konaklarda hizmet eden bazı kadın köleler zamanla adeta evin demirbaşı haline gelerek birkaç neslin büyütülmesinde yardımcı oluyorlardı. Bazı köleler ise efendileri tarafından bir süre sonra farklı yöntemlerle azat edilerek hürriyetlerine kavuşuyorlardı (Kütükoğlu, 2018, s. 2-3).

Osmanlı'da köleler yukarıda zikredilen iş alanları dışında haremde de istihdam edilmişlerdi. Zira Fatih döneminde ortaya çıkan harem, câriyelik sisteminin oluşmasında, gelişmesinde ve revaç bulmasında önemli bir etkisi olmuştur. Sarayda gelişen kölelik orduda da işletiliyordu. Müslüman devletlerinde kölelerin, asker ihtiyacını karşılamak amacıyla orduda istihdam edildiklerine daha önce temas etmiştik. Nitekim Selçuklularda görülen gulâm sistemi, Osmanlı Devleti'nde 1362 yılında benimsenen “pençik kanunu” gereğince “acemi oğlan” olarak karşımıza çıkmaktadır (Bagatur, 2011, s. 8; Parlâtır, 1983, s. 815-816). Selçuklularda çeşitli milletlerden ya da satın alınan kölelerden meydana getirilen kapıkulu askerleri içinden yüksek mevkileri işgal edenler de çıkmaktaydı. Osmanlı'da da acemi ocağına alınıp yeniçeri olan köle kökenli bazı şahsiyetler, zamanla yükselerek devletin önemli kademelerini işgal etmişlerdi (Sak, 1992, s. 14-15). Müslüman devletlerde IX. ve XVII. yüzyıllar arasında yaygın olan askerî kölelik, İmparatorluk'ta XIX. yüzyılın ortalarında sona ermiş ve sultanın ordularında sadece özgür olanlar hizmet edebilmişti. Ancak hükümet tarafından temin edilen kölelerin, azat edilerek ordu ve donanmada hür doğmuş askerlerle eşit şartlarda hizmet verdikleri durumlar da olmuştu. Azat edilerek hürriyetlerine kavuşan köleler, II. Abdülhamit döneminde askerî bandolar ile denizcilik öğrendikleri birliklere yerleştirilmişlerdi (Toledano, 1994, s. 6-7).

Osmanlı İmparatorluğu'nda köleliğin kaldırılmasına yönelik ilk adımlar, Tanzimat döneminde özellikle, 1807'de köle ticaretini yasaklayan, 1833'te Karayip sömürgelerindeki kölelik statüsünü kaldıran ve daha sonra Afrika'dan köle ticaretini bastırmak amacıyla diğer Avrupa güçleriyle bir anlaşmalar ağı oluşturan İngilizlerin tesiriyle atılmıştır. Bu yönde Sultan Abdülmecid döneminde bazı fermalar çıkartılmış; 1847 yılında Mısır, Trablusgarp ve Bağdat'tan zenci köle ticaretine son verilmesinin emredilmesi gibi bazı ödünler verilmiş, ancak buna rağmen 1850'lerin ortasına kadar kapsamlı bir harekete geçilmemiştir. 1857'de Hicaz hariç İmparatorluğun her yerinde Afrikalı köle ticaretinin (siyah ve Habeşî) yasaklanması hususunda bir ferman çıkarılmıştır. 1880'de İngiltere ile Osmanlı arasında Afrika'daki köle ticaretinin bastırılmasına ilişkin bir anlaşma imzalanmış ve 1890'da Osmanlı Devleti, Avrupalı olsun veya olmasın diğer devletler gibi, Afrika köle ticaretinin yasaklanmasına dair Brüksel

Anlaşmasını imzalamış, ancak köle ticareti tam manasıyla kaldırılamamıştır (Toledano, 1994, s. 8-9; Kütükoğlu, 2018, s. 4).

2. Köle ve Câriyelerin Özellikleri

Çeşitli nedenlerle mahkeme gündemine taşınan dava kayıtlarının sunduğu veriler ışığında Ruha'da 7'si erkek, 3'ü kadın toplamda 10; Bursa'da 33'ü erkek, 24'ü kadın toplamda 57; Ankara'da ise 40'ı erkek, 21'i kadın olmak üzere toplamda 61 köle tespit edilmiştir. Elde edilen bu sayısal veriler, ilgili dönem her üç şehir toplumunda erkek kölelerin câriyelere göre daha fazla tercih edildiğini göstermiştir. Peki, üç Osmanlı şehrinde erkek köleler neden daha fazla tercih edilmiş olabilirdi? Bu sorunun cevabına sicillere yansıyan verilerden ulaşmak mümkün olmamıştır. Bununla birlikte buna neden olan faktörlerden birinin toplumda köle ve câriyelerin kullanıldıkları alanlarla ilgisinin olduğu düşünülmektedir (Güler, 2021, s. 35). Her ne kadar birkaç örnek dışında⁶ kölelerin istihdam alanları sicillere yansımamış olsa da bu örneklerdeki verilerden yola çıkılarak kölelerin efendileri tarafından tarla, bağ, bahçe gibi yerlerde, çeşitli zanaat sektörlerinde kısaca beden gücüne dayalı işlerde çalıştırıldıkları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla kölenin istihdam edileceği alanın, efendinin erkek veya kadın köle tercih etmesinde etkili bir unsur olduğunu söylemek mümkündür.

Sicil kayıtları incelendiğinde söz konusu erkek ve kadın kölelerin tamamının etnik kökeninin zikredilmediği gibi bir durumla karşılaşılmıştır. Kayıtların sunduğu detaylara göre, Ruha şehrinde kökeni zikredilen erkek köle sayısı 4, kadın köle sayısı 2 olup bunların tamamı Gürcü asıllıydı. Bursa'da kökeni zikredilen erkek köle sayısı 21, kadın köle sayısı 15'dir. Bunlardan erkek olanların 13'ünü Rus, 2'sini Moskova, 1'ni Boğdan, 1'ini Eflak, 1'ini Gürcü, 1'ini Habeş, 1'ini Macar ve 1'ini “Siyah Arab” olarak anılan zenci; kadın olanların 14'ünü Rus ve 1'ini Eflak asıllı olanlar oluşturmaktaydı. Ankara şehrinde ise kökeni zikredilen erkek köle sayısı 30, kadın köle sayısı 9'dur. Erkek

⁶ Bu hususa dair Bursa'da iki, Ankara'da bir kayıt tespit edilmiştir. Çeşitli nedenlerle mahkeme gündemine taşınan dava kayıtlarından Bursa'da Ahmed Çavuş'un, kölesi Perviz b. Abdullah isimli delikanlıyı Eski Tahte'l-Kal'a'da berber dükkânı olan el-Hâc Dilaver b. Abdullah'ın yanına şakird olarak verdiğini (BŞS. B110, 23a-134); Manastır Mahallesi sakinlerinden olup dergâh-ı ‘âli solaklarından Zeynelabidin Bey b. Mustafa'nın kölesi Boğdan asıllı Yusuf b. Abdullah isimli delikanlının simkeşlik mesleğini icra ettiğini (BŞS. B110, 60b-361); Ankara'da ise Kasım b. Abdullah'ın, efendisi el-Hâc Mehmed isimli sipahinin bahçe işlerinde çalıştığını (AŞS. 24, 95-602) öğrenmekteyiz; Farsça gümüş anlamına gelen “sim” ile çekmek anlamındaki “keş” tabirinden türeyen simkeş kelimesi, gümüştten tel çeken demektir. Simkeşlik, Osmanlı Devleti'nde dokumacılıkta kullanılabilecek evsafa tel çekme sanatına verilen addır (Taşkömür, 1990, s. 54).

kölelerin 18'ini Rus, 5'ini Moskova, 3'ünü Leh, 1'ini Çerkes, 1'ini Eflak, 1'ini Gürcü ve 1'ini Hırvat asıllı olanlar oluştururken kadın kölelerin 8'ini Rus ve 1'ini Hırvat asıllı olanlar meydana getirmekteydi. Bu verilere bakıldığında Ruha'da milliyeti zikredilen kölelerin Gürcü asıllı; Bursa ve Ankara'da ise milliyeti zikredilenlerin büyük bir kısmının Moskova asıllı olanlar da dâhil edilirse Rus asıllı oldukları görülmektedir. Ancak döneme ait Ruha'da bir sicil defterinin dışında mahkeme kaydı olmaması, şehirde başka kölelerin tespitinin yapılmasını olanaksız hale getirdiğinden burada sadece Gürcü asıllı kölelerin yaşadığı gibi bir çıkarımda bulunmak yanlış bir değerlendirme olur. Durum böyle olmakla birlikte mevcut veriler Ruha'da Gürcü asıllı; Bursa ve Ankara'da ise Rus asıllı köle ve câriyelerin çoğunlukta olduğunu yansıttığı için bu şehirlerde söz konusu etnik kökenli kölelerin çoğunluğu oluşturmasının nedenleri üzerinde durulabilir. Nitekim kimi araştırmalardaki verilerden yola çıkılarak gerek Ruha'da, gerekse diğer iki şehirde Gürcü asıllı kölelerin olmasında XVII. yüzyılda Gürcistan bölgesinin önemli bir ticaret merkezi olup bu bölgeye ticaret amacıyla giden Osmanlı vatandaşlarının dönüşte köle ve câriye getirmelerinin etkisinin olduğu düşünülmektedir. Bursa ve Ankara'da Rus asıllı kölelerin sayıca fazla olmasında ise, kuşkusuz Kırım Tatarları ve Nogaylar'ın 1699 yılına kadar Rusya içlerine yaptıkları akınlarda çok fazla sayıda esir elde ederek Osmanlı'ya satmalarının önemli bir rolü vardı. Bunun yanı sıra Osmanlı Devleti'nin, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda en büyük hasımlarından biri olan Rusya'yla sürekli savaş halinde olması; Rumeli'de yapılan savaşlarda çok sayıda esir elde edilmesi (Sak, 1994, s. 379, 380); tüccarlar tarafından getirilen kölelerin ekseriyetle Karadeniz'in kuzeyinden ve doğusundan gelmeleri (Sahillioğlu, 1983, s. 218) gibi faktörler de Rus asıllı köle sayısının fazla olmasında etkili olmuştur. Dolayısıyla savaş, ticaret gibi yollarla getirilerek İmparatorlukta çoğunlukta bulunan Rus asıllı kölelerin Bursa ve Ankara'da; Gürcistan bölgesinden getirilen Gürcü asıllı kölelerin ise Ruha'da sayıca fazla olmasında bu şehirlerin sahip oldukları coğrafi konumlarının etkisinin olduğunu söylemek mümkündür. Üç şehirde köle ve câriyelerin milliyetlerine dair dikkat çeken bir başka nokta da Bursa'da 1 zenci ve 1 Habeşi köleye rastlanılması, Ruha ve Ankara'da ise hiç siyahi köleye rastlanılmamış olmasıdır. Böyle bir durumla Osmanlı coğrafyasının farklı şehirlerinde de karşılaşmıştır. Nitekim Osmanlı Devleti'nde siyahi köle ve câriyelerin talep görerek ciddi bir oranda olduklarını ve beyaz tenli olanların siyahilere göre genellikle pahalı olduklarını ifade eden Güler, buna rağmen XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Diyarbakır'da siyahî erkek ve kadın kölelerin azınlıkta olduğunu belirtmiştir (Güler, 2021, s. 38-39). Dolayısıyla Diyarbakır'de olduğu gibi incelenen üç şehir toplumunda da ucuz olan siyahîlere nazaran pahalı olan beyaz tenli kölelerin tercih edildiği söylenebilir.

Üç şehrin sicillerine çeşitli nedenlerle yansıyan dava kayıtları, bazı köle ve câriyelerin fiyatlarının tespit edilmesine, dolayısıyla bunların yaşanılan günün koşullarına göre ortalama değerleri hakkında bir fikir edinilmesine olanak sağlamıştır. Nitekim incelenen kayıtlar, Ruha'da bir tereke kaydından köle fiyatının 7.000 akçe; Bursa'da köle fiyatlarının 4.000-16.000 akçe, câriyelerin ise 6.000-20.000 akçe arasında olduğunu göstermiştir. Ankara'da 9.000 akçeye satılan Dilaver isimli küçük çocuk (AŞS. 24, 70-445) hariç tutulursa köle fiyatlarıyla ilgili herhangi bir bilgiye tesadüf edilmemiştir. Ancak câriye fiyatlarının 4.000-9.000 akçe arasında değiştiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla verilerden de anlaşılacağı üzere erkek ve kadın kölelerin fiyatları değişkenlik göstermiştir. Peki, bu değişkenlik neye göre olmuştu? Her ne kadar dava kayıtlarında bu sorunun cevabına ulaşılamasa da fiyatların yüksek ya da düşük olmasında köle ve câriyelerin sahip oldukları güzellik, güç, yaş, kabiliyet gibi özelliklerinin etkisinin olduğu söylenebilir (Sak, 1992, s. 193-194). Bununla birlikte Bursa'da câriye fiyatlarının köle fiyatlarından daha yüksek olduğu görülmekte, bu da câriyelerin istihdam alanlarına bağlı olarak kölelere nazaran daha kıymetli olduklarına işaret etmektedir. Verilerde göze çarpan bir husus da köle olarak satılan küçük bir çocuğun fiyatının, bazı yetişkin erkek ve kadın köle fiyatından daha yüksek olması idi. Üç şehirde tespit edilen köle ve câriyelerin fiyatları ile bazı özellikleri aşağıda tablo halinde verilmiştir.

Tablo 1

Ruha, Bursa ve Ankara Şehirlerinde Köle ve Câriyelerin Fiyatları ile Bazı Özellikleri

Şehir	Eşkâli	Milliyeti	Cinsiyeti	Fiyatı	Belge No
Ruha	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş	E	7.000 akçe	UŞS. 207, 272-576
Bursa	Orta boylu, açık kaşlı, ela gözlü, sol memesi üzerinde bıçak yarası eseri olan	Rus	E	8.000 akçe	BŞS. B110, 20b-119
Bursa	Orta boylu, açık kaşlı, gök ela gözlü, sarı benizli	Rus	K	80 kâmil guruş	BŞS. B110, 62b-369
Bursa	Orta boylu, açık kaşlı, ela gözlü, sarışın	Rus	E	50 guruş	BŞS. B55, 81b-543
Bursa	Orta boylu, açık kaşlı, ela gözlü	Moskova	E	4.000 akçe	BŞS. B55, 94b-634
Bursa	Uzun boylu, açık kaşlı, gök gözlü, sarışın, sarı sakallı	Rus	E	8.000 akçe	BŞS. B55, 127a-861

Kadı Sicilleri Işığında 1629-1631 Yıllarında Ruha, Bursa ve Ankara Şehirlerinde...

Bursa	Orta boylu, açık kaşlı, gök gözlü	Rus	E	7.500 akçe	BŞS. B55, 132b-901
Bursa	Belirtilmemiş	Rus	K	6.000 akçe	BŞS. B51, 13b-139
Bursa	Açık kaşlı, ela gözlü, sarışın	Rus	E	16.000 akçe	BŞS. B51, 75b-708
Bursa	Orta boylu, gök gözlü, sarışın, açık kaşlı	Rus	E	6.300 akçe	BŞS. B51, 86b-814
Bursa	Açık kaşlı, uzun boylu, ela gözlü	Rus	E	12.500 akçe	BŞS. B51, 90b-852
Bursa	Orta boylu, açık kaşlı, gök ela gözlü	Rus	K	122 kâmil gurus	BŞS. B50, 77b-481
Bursa	Belirtilmemiş	Rus	K	96 gurus	BŞS. B50, 81b-505
Bursa	Belirtilmemiş	Rus	E	10.000 akçe	BŞS. B50, 84b-520
Bursa	Orta boylu, açık kaşlı, gök ela gözlü, ebyezü'l-levn (beyaz tenli)	Rus	K	5.000 akçe	BŞS. B50, 86b-534
Bursa	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş	K	20.000 akçe	BŞS. B50, 108b-657
Bursa	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş	K	6.000 akçe	BŞS. B46, 78a-399
Bursa	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş	K	9.000 akçe	BŞS. B46, 85a-436
Ankara	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş	2 K	14.000 akçe	AŞS. 24, 58-379
Ankara	Orta boylu, açık kaşlı, gök ela gözlü, sarışın	Rus	K	9.000 akçe	AŞS. 24, 70-445
Ankara	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş	K	4.000 akçe	AŞS. 24, 111-683
Ankara	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş	K	80 gurus	AŞS. 24, 118-716
Ankara	Belirtilmemiş	Belirtilmemiş	K	6.500 akçe	AŞS. 24, 136-821

Tablodaki verilere bakıldığında fiyatları tespit edilen köle ve câriyelerin, milliyeti belirtilmeyenler dışında, Rus asıllı oldukları ve bunların genellikle sarışın benizli, orta boylu, açık kaşlı ile ela, gök ela veya gök gözlü oldukları görülmektedir. Nitekim sicil kayıtlarında, erkek ve kadın kölelerin etnik kimlikleri ve fiyatları dışında boyları, kaşlarının açık ya da çatık olması, göz renkleri, ten renkleri, sakal renkleri, varsa yarası, beni, herhangi bir uzvunda noksanlık olması gibi fiziksel özellikleri hakkında da bilgilere ulaşılmıştır. Peki, Rus asıllı olanlar dışındaki diğer milliyetlere mensup köle ve câriyelerin fiziksel özellikleri acaba nasıldı? Bu sorunun cevabını sicillerden elde ettiğimiz veriler ışığında aşağıdaki tabloda şu şekilde gösterebiliriz.

Tablo 2

Ruha, Bursa ve Ankara Şehirlerinde Köle ve Câriyelerin Eşkâlleri ve Bazı Özellikleri

Şehir	Cinsiyeti	Milliyeti	Eşkâli	Belge No
Ruha	E	Gürcü	Esmerü'l-levn (esmer benizli), sağırü'l-kâmet (kısa boylu), açık kaşlı, kara gözlü	UŞS. 207, 28-61
Ruha	E	Gürcü	Ağ benizli, açık kaşlı, orta boylu, kara gözlü	UŞS. 207, 28-62
Ruha	E	Gürcü	Sarı benizli, koyungözlü, kel başlı	UŞS. 207, 28-63
Ruha	K	Gürcü	Esmerü'l-levn, evsatü'l-kâmet (orta boylu), esvedü'l-ayneyn (kara gözlü)	UŞS. 207, 29-64
Ruha	K	Gürcü	Vasatü'l-kâmet (orta boylu), buğday benizli, açık kaşlı, ezrekü'l-ayn (mavi gözlü)	UŞS. 207, 123-280
Ruha	K	Gürcü	Orta boylu, gök gözlü, buğday benizli	UŞS. 207, 262-555
Bursa	E	Gürcü	Orta boylu, çatık kaşlı, gök ela gözlü, esmerü'l-levn, alnı çatık, sağ gözünün üzerinde beni olan	BŞS. B110, 35a-212
Ankara	E	Gürcü	Uzun boylu, açık kaşlı, sarışın	AŞS. 24, 8-56
Bursa	K	Eflak	Uzun boylu, açık kaşlı, ela gözlü	BŞS. B55, 112b-760
Bursa	E	Eflak	Orta boylu, açık kaşlı, ela gözlü, kara sakallı	BŞS. B50, 109b-663
Ankara	E	Eflak	Açık kaşlı, sarı ela gözlü, uzun boylu, sarışın, iki ayağının parmakları zayi olan	AŞS. 24, 58-377
Ankara	E	Hırvat	Açık kaşlı, ela gözlü, sarışın, orta boylu, iki yüzünde et beni olan	AŞS. 24, 6-39
Ankara	K	Hırvat	Açık kaşlı, sarı ela çukur gözlü, sivri burunlu, orta boylu	AŞS. 24, 9-67
Ankara	E	Leh	Açık kaşlı, gök gözlü, köse sakallı, uzun boylu, sağ kolunda eser-i cerhi olan	AŞS. 24, 86-541
Ankara	E	Leh	Açık kaşlı, sarı ela gözlü, orta boylu	AŞS. 24, 106-657
Ankara	E	Çerkes	Açık kaşlı, sarı ela gözlü, uzun boylu, kara yağız	AŞS. 25, 54-279
Bursa	E	Boğdan	Uzun boylu, çatık kaşlı, ela gözlü ... nâm şabb-ı emred	BŞS. B110, 60b-361
Bursa	E	Habeş	Orta boylu, açık kaşlı	BŞS. B50, 82a-508
Bursa	E	Macar	Orta boylu, açık kaşlı, gök ela gözlü, esmer benizli, sol kulağı kesik	BŞS. B55, 50b-312

Tablolardaki verilere bakıldığında farklı etnik kökenlere mensup köle ve câriyelerin genellikle orta boylu ve açık kaşlı oldukları göze çarpmaktadır. Diğer

taraftan bir kölenin sol kulağının kesik olması, birinin kollarının dağlı olması (AŞS. 24, 131-790) gibi bazı kölelerin vücutlarında bir takım işaretlerin olduğu tespit edilmiştir. Nitekim bazı uygarlıklarda⁷ olduğu gibi kölelerin vücutlarında bu gibi alametlerin olmasında onların hür insanlardan ayırt edilmeleri ya da kaçma gibi bir nedenden dolayı efendileri tarafından cezalandırılmaları amacıyla yapılmış olabileceği ihtimalinin etkili olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte İslâm hukukunun kölelere yönelik koymuş olduğu kurallar göz önünde bulundurulduğunda Osmanlı'ya farklı coğrafyalardan getirilen kölelerin vücutlarındaki bu alametlerin Osmanlı toplumundaki sahipleri tarafından değil de daha önce el değiştirdikleri kişilerce yapılmış olabileceğini söylemek mümkündür. Zira İslâm Peygamberi Hz. Muhammed, kölelerin işleyeceği kusurların günde yetmiş defa dahi olsa affedilmesini tavsiye etmiş, ancak bu hadise rağmen kölelerin cezalandırılmaları gerekiyorsa aşırılığa gidilmesine izin verilmemiştir. Bununla birlikte Malikî hukukçuları, kölesine karşı onu sakatlayacak ya da bedenine zarar verecek ölçüde kötü muamelede bulunan efendiye kölesini azat etmesi şeklinde bir ceza getirmiştir (Aydın, 2020, s. 173). Dolayısıyla İslâmiyetin koymuş olduğu bu kuralların, kölenin vücuduna zarar verilmesinde caydırıcı bir rol oynadığı muhakkaktır.

İncelenen mahkeme kayıtlarında köle ve câriyelerin eşkâlleri tarif edilirken yaşları ile ilgili bir bilgiye tesadüf edilmemiştir. Bununla birlikte Sak'ın da ifade etmiş olduğu üzere kullanılan bazı ifadelerden, meselâ “sabi” (AŞS. 24, 70-445) ifadesinden söz konusu kölenin küçük çocuk; “şabb-ı emred” ifadesinden bıyığı, sakalı yeni çıkmaya başlamış delikanlı; “kara sakallı”, “sarı sakallı”, “köse sakallı” gibi ifadelerden ise orta yaşlı olduğu anlaşılmaktadır (Sak, 1994, s. 382-383).

3. Köle Sahipleri

İncelenen sicil kayıtlarında, ilgili dönem üç şehirdeki köle sahibi efendilerin isimleri, bir başka ifadeyle cinsiyetleri tespit edilebildiğinden toplumsal hayatta erkek ve kadın kölelerin kimler tarafından tercih edildiği

⁷ Sümer ve Babil uygarlıklarında köleler, hür insanlardan ayırt edilebilmek için genellikle saçları tıraş edilerek damgalanmışlardır. Ayrıca Babil uygarlığında efendi, kendisine teslim edilen kaçak kölesine ekseriyetle kulağının kesilmesi olmak üzere bazen zincire vurulması, ayağına ağırlık bağlanması ya da kaçak olduğunu belirten ibarelerle damgalanması gibi cezalar vermiştir (Bozkurt, 1981, s. 70, 76-77).

hususunda bir değerlendirmede bulunulabilir. Nitekim sicillerin sunduğu detaylara göre, Ruha'da sahibinin ismi zikredilen köle sayısının 7, câriye sayısının 3; Bursa'da sahibinin ismi zikredilen köle sayısının 30, câriye sayısının 21; Ankara'da ise sahibinin ismi zikredilen köle sayısının 36, câriye sayısının 21 olduğu tespit edilmiştir. Daha iyi anlaşılması bakımından üç şehirde efendilerinin cinsiyeti bakımından köle ve câriyeler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3

Ruha, Bursa ve Ankara Şehirlerinde Sahiplerinin Cinsiyeti Bakımından Köle ve Câriyeler

Şehir	Sahibi Erkek	Sahibi Kadın	Toplam Erkek ve Kadın Köle Sayısı
Ruha	6 Erkek Köle, 3 Kadın Köle	1 Erkek Köle	10
Bursa	28 Erkek Köle, 14 Kadın Köle	2 Erkek Köle, 7 Kadın Köle	51
Ankara	35 Erkek Köle, 18 Kadın Köle	1 Erkek Köle, 3 Kadın Köle	57

Tablodaki verilere bakıldığında ilgili dönemde her üç şehirde de köle ve câriye sahiplerinin genellikle erkek olduğu görülmekle birlikte tespit edilen az sayıdaki kadın efendilerden erkek köle sahiplerinin, kadın köle sahiplerine göre azınlıkta olduğu göz çarpmaktadır. Peki, erkek köle sahibi kadın sayısı neden azdı? Bu sorunun cevabını siciller vermemektedir. Ancak kadınların, câriyeleri daha çok ev işlerinde çalıştırmak istemeleri, erkek köle edinmekten çekinmeleri gibi faktörlerin bunda etkisinin olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte erkek köle sahibi kadınların aslında bunları kendilerinin tercih etmediğini; bunların, diyetin gerekli olduğu bir durum⁸ örneğinde olduğu gibi alacakları mehir karşılığında veya miras gibi bir yolla kendilerine intikal ettiğini söylemek mümkündür.

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nin, gayrimüslim tebaanın ve İmparatorlukta yaşayan yabancı gayrimüslimlerin köle satın alıp çalıştırmalarına dair yaklaşımı oldukça belirsizdir ve tarihi süreç içinde tutarlılık göstermemektedir.⁹ Şeriat, gayrimüslimlerin Müslüman olmayan köle ve câriye sahibi olmalarına izin vermekle birlikte bir gayrimüslimin kölesinin Müslümanlığa geçmesi bir takım sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktaydı (Erdem, 2013, s. 43). İncelenen belgelerde, ilgili yıllarda Ruha'da köle ve câriye

⁸ Bursa Kadı Mahkemesi'ne yansıyan evâsıt-ı Şaban 1040 (15-24 Mart 1631) tarihli kayıta, Yusuf b. Tursun, Bursa'ya bağlı Dişler isimli köyde Rus asıllı Hüseyin b. Abdullah tarafından kazayla katledilmiştir. Maktulün zevcesi olup vârisi ve çocuklarına vasi olan Fatma bt. Mehmed tarafından mahkeme gündemine taşınan davada suçunu itiraf eden Hüseyin, efendisi Abdülkerim b. Hüdaverdi tarafından Fatma'ya teslim edilmiştir (BŞS. B55, 127a-861).

⁹ Köle ve câriye edinmenin serbest bırakıldığı ve yasaklandığı dönemlerin ayrıntıları için bkz. (Karataş, 2007, s. 142-143; Erdem, 2013, s. 44-47; Oğuzoğlu, 2016, s. 320).

sahipleri arasında gayrimüslim olmadığı; Bursa’da 3 (BŞS. B50, 74a-459; BŞS. B50, 79a-490; BŞS. B110, 53a-325);¹⁰ Ankara’da ise 2 gayrimüslimin köle sahibi olduğu (AŞS.24, 12-83; AŞS. 24, 58-377) tespit edilmiştir. Diğer taraftan 9 Şevval 1040 (11 Mayıs 1631) tarihli ferman kaydından, Bursa’daki gayrimüslimlerin, ellerinde bulunan köle ve câriyeleri için devlete *kesm-i üsâra*? (کسم اساری) adı altında bir vergi ödediklerini öğrenmekteyiz.¹¹ Ancak merkezden kadıya gönderilen hüküm incelendiğinde, gayrimüslimlerden bazısının, söz konusu vergiyi kendilerinden talep eden İstanbul gümrüğüne tâbi *kesm-i üsâra* mukataası eminine ödememek için yanlarında istihdam ettikleri köle ve câriyelerin azatlı olduklarını ileri sürdükleri anlaşılmaktadır (BŞS. B55, 144a-948). Dolayısıyla verilere bakıldığında, Osmanlı toplumunda bazı dönemlerde gayrimüslimlerin köle edinmeleri yasaklanmasına rağmen incelenen dönemde bu yasağın ortadan kalktığı görülmektedir. Ancak bu yasak kaldırmış olmakla birlikte ferman kaydında da görüldüğü üzere gayrimüslimlerden köle başına talep edilen verginin, bunların köle edinmelerinde devletin koymuş olduğu caydırıcı bir faktör olduğu fikrini vermektedir. Zira XV. yüzyılın son yirmi yılında köle satın alan gayrimüslimlerden toplanmaya başlayan ek verginin, kölenin toplam bedelinin artmasına neden olduğu görüşü (Erdem, 2013, s. 44) bu düşünceyi desteklemektedir.

4. Alım-Satım İşlemleri

Köle sahipleri ve köleler, sistemi meydana getiren ve işlemlerini sağlayan erkek ve kadın esircilerin hizmetleri sonucu bir araya gelmekteydiler (Toledano, 1994, s. 46). Nitekim köle sahipleri kölelerini satmak için pazara götürürler ve burada esiri satması için esirciye teslim ederlerdi. Esirciye yardımcı esirci kadınlar, esirin satış işleminin gerçekleşmesiyle hem esir tüccarından, hem de esiri satması için getiren sahibinde tellallık adı altında bir ücret alırdı (Çelik, 2012, s. 97). Acaba ilgili dönem Osmanlı Ruha, Bursa ve Ankarası’nda köle ve câriyelerin satış işlemleri nasıl gerçekleşmekteydi? Siciller incelendiğinde çeşitli nedenlerle mahkeme gündemine taşınan davalardan Ruha’da 1; Bursa’da 10 ve Ankara’da 3 kölenin satış işlemine tesadüf edilmiştir. İncelenen bu dava kayıtları ise ticaret malı olarak alınıp satılan kölelerin esirci eliyle değil de daha ziyade kişiler arasında alım-satım yoluyla el değiştirdiğini ortaya koymuştur. Bu durumun söz konusu şehirlere göre farklı nedenlerinden söz edilebilir. Meselâ

¹⁰ Evâil-i Şaban 1039 (16-25 Mart 1630) tarihli belgeden, kölelerden birinin aslında Timurtaş Mahallesinden Kara Mehmed b. Abdullah’ın mülkü olduğu ve bu kişi tarafından Aydın v. Kaya isimli zimmiye satıldığı anlaşılmaktadır (BŞS. B110, 53a-325).

¹¹ 1650 yılında Bursa kadısına gönderilen ferman kaydında, gayrimüslimlerin istihdam ettikleri her bir erkek ve kadın köle için senede 180 akçe vergi ödedikleri görülmektedir. Söz konusu belge için bkz. (Kılıç, 2005, s. 205).

Ruha ve Ankara'da esir pazarına rastlanılmamasının bu şehirlerde alım-satım işlemlerinin kişiler arasında yapılmasına neden olan bir faktör olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte İmparatorluktaki ilk esir pazarının olduğu Bursa'da (Engin, 1998, s. 123) esirci eliyle satışı yapılan bir köleye rastlanması,¹² esir pazarı olan bu şehirde esirci eliyle gerçekleştirilen satışların neden az olduğu sorusunu akla getirmektedir. Sicil kayıtlarında bu sorunun cevabına ulaşamamakla birlikte bunun nedeninin, köle pazarlarında esirciler tarafından yapılan satışların mahkemece kayıt altına alınmasına gerek duyulmamış olması ihtimali üzerinde durulmaktadır. Zira tüccar kölesini pazarda satmakta ve sattığı her köle için devlete belirli bir miktarda vergi ödemekteydi (Sak, 1989, s. 176).

İncelenen sicil kayıtları her üç şehirde az sayıda da olsa erkekler gibi kadınların da câriye alım-satım işlemlerinde yer aldığını göstermektedir. Meselâ, Ruha kadı mahkemesine yansıyan 8 Receb 1040 (10 Şubat 1631) tarihli belgeye göre, Ruha sakinlerinden olup dergâh-ı 'âli kullarından Çemşid Bey b. Abdullah isimli Sipahi, adı geçen tarihten beş sene önce zevcesi Eyne bt. Çerak'tan 150 riyal gurus borç almış ve borcu karşılığında Eyne'ye, Bâbü'l-Beriyye Mahallesi'ndeki dârî ile Güzel bt. Abdullah isimli câriyesini satmıştır (UŞS. 207, 262-555). Bursa kadı mahkemesine intikal eden evâsıt-ı Safer 1039 (30 Eylül-8 Ekim 1629) tarihli bir başka belgeye göre, Bursa'nın Kara Şeyh Mahallesi'nden olup Şark seferinde vefat eden Halil Bey b. İbrahim nâm Cündî'den küçük yaştaki oğlu İbrahim Çelebi'ye Rus asıllı Mülayim bt. Abdullah intikal etmiştir. Mülayim, İbrahim Çelebi'nin vasisi el-Hâc Hüseyin b. Abdullah el-Müezzın tarafından İbrahim'in annesi Hadice bt. Abdullah'a 5.000 fizzî akçeye satılmıştır (BŞS. B50, 86b-534). Ankara kadı mahkemesine intikal eden 25 Şaban 1039 (9 Nisan 1630) tarihli bir başka dava kaydından anlaşıldığına göre ise, Rus asıllı Mülayim bt. Abdullah, efendisinin vefat etmesiyle zevcesi Salihe Hatun tarafından 9.000 akçeye Ümmî Hatun'a satılmıştır (AŞS. 24, 70-445). Dava kayıtları, Osmanlı toplumunda kadın efendilerin, erkek kölelerin sadece satım işlemlerinde yer aldıklarını ve bunu bazen vekilleri aracılığıyla gerçekleştirdiklerini yansıtmıştır (BŞS. B55, 127a-861; BŞS. B51, 90b-852). Diğer taraftan kadınların câriye satın almaları toplumsal hayatta refah seviyelerinin yüksek olduğunun bir göstergesi olmuştur.

Bilindiği üzere bir kişi köle aldığı zaman aldıktan sonra sorun çıkmaması nedeniyle köleyi iyice incelemekteydi. Çünkü kölede var olan hastalık veya

¹² Evâil-i Şaban 1040 (5-14 Mart 1631) tarihli kayıttan anlaşıldığına göre, Kasap Mahmud b. Hüsameddin'in kölesi olup mülkünden firar eden Rus asıllı Yusuf, Esirci taifesinden Ali Beşe b. Mehmed tarafından Mihaliç Kasabası sakinlerinden Ali Bey b. Mami'ye 4.000 akçe değerindeki bir gulâm ve 6.300 fizzî akçe karşılığında satılmıştır (BŞS. B51, 86b-814).

eksiklik alıcının satışı fesh etmesine neden olan bir durumdu. Kimi araştırmalarda satın alınan kadın kölenin hamile olduğunun anlaşılması, makadının çıkması veya yatağını ıslatması gibi sorunların satışın feshine neden olabildiği; erkek kölelerde fıtık hastalığı olan, sarası tutanların sahibine iade edildiği ifade edilmiştir. Bu gibi durumların vuku bulmaması için ise satış işleminde câriyenin kendini satın almak isteyen müşterisinin evinde bir gece kalması adetti (Çelik, 2012, s. 95). Nitekim Bursa kadı mahkemesi gündemine taşınan Safer 1039 (Eylül/Ekim 1629) tarihli dava kaydı da durumun böyle olduğunu yansıtmaktadır. Kayda göre, Bursa'dan Fatma bt. Hacı, Ümmühanî bt. Mami'nin mülkünde olan Rus asıllı Belkis bt. Abdullah isimli câriyesini 96 guruşa satın almak istemiş ve *kıbel-i bey'-i tetebbu'* için câriyeyi bir gece evinde alıkoymuştur (BŞS. B50, 81b-505). Bununla birlikte satış işlemlerinde satıcı sattığı erkek veya kadın kölenin tekrardan kendisine iade edilmemesi için onların her türlü kusurunu alıcıya söylemek zorunda idi. Şayet söylemezse köle veya câriyenin kusuru sonradan alıcı tarafından fark edildiğinde, alan kimse kadıya başvurarak satışın iptalini talep edebilirdi (Sak, 1992, s. 186).¹³

Satış işleminin feshedilmesine neden olan bir başka durum da, satışı yapılan erkek veya kadın kölenin aslen hür olmasıydı (Çelik, 2012, s. 99). Zira satışı yapılan şahsın köle olması şarttı. Hür bir kişinin satışı geçersiz olduğundan, hür olduğu halde köle olarak satılan bir şahıs, hür olduğunu iki güvenilir şahitle ispatladığı takdirde kendisine hürriyeti verilmekteydi (Sak, 1989, s. 178). İlgili dönemde bu hususa dair belge örneğine Osmanlı Bursası'nda tesadüf edilmiştir. Evâsıt-ı Receb 1039 (24 Şubat-5 Mart 1630) tarihli belgeye göre, mahkemeye gelen Kâmile bt. Abdullah, kendisinin Gölpazarı kazasında Çukur karyesi yerleşiklerinden Şirin Hatun ile Mehmed'in öz kızları olduğunu, "*bana ve ebeveynime rık târî olmayub*" ifadesiyle hiç köle olmayıp hür olduklarını ve asıl isminin Kerime olduğunu belirtip kendisine câriye diyerek el koyan Osman b. Mami'den sual olunmasını talep etmiştir. Osman, cevabında davacıyı câriye olarak başka bir şahıstan satın aldığını, dolayısıyla hür olduğunu bilmediğini söylemiştir. Kâmile'nin hür olduğunu iki şahitle ispat etmesi üzerine ise hürriyetine hüküm olunmuştur (BŞS. B110, 53b-329). Belgede aslında hür olup câriye olarak satılan kadının hangi yolla kendisini satan kişinin eline düştüğü

¹³ İncelenen sicillerden Bursa'da bu hususa dair dava örneklerine tesadüf edilmiştir. Meselâ 6 Safer 1039 (25 Eylül 1629) tarihli kayda göre, Bursa'dan Ramazan b. İbrahim, beş gün önce Mehmed b. Kasım'dan 80 kâmil guruşa satın almış olduğu elinde *tuzlu balgam* olarak anılan ayıbı dışında başka bir ayıbı olmayan Mûlayim bt. Abdullah'ın gözlerinde de kusurunun olduğunu iddia ederek sahibine iadesini istemiştir. Câriyeyi muayene etmesi için mahkemeye *etubbâdan* İsmail Çelebi b. Nimetullah davet edilmiş, yapılan muayene sonucunda câriyenin gözlerinin fazla ağlamaktan kızardığı anlaşıldığından câriyenin Ramazan'ın elinde kalmasına karar verilmiştir (BŞS. B110, 62b-369); benzer dava kaydı için bkz. (BŞS. B50, 77b-481).

zikredilmemiştir. Bununla birlikte bu kadının zorla kaçırılmış olabileceği ihtimal dâhilindedir.

Çeşitli nedenlerle mahkeme gündemine taşınan davalardan köle satışlarıyla ilgili belirtilmesi gereken bir husus da satış işlemlerinde küçük yaştaki çocukların câriye olan anneleriyle birlikte satılmalarıydı. Bu hususa dair belge örneklerine Bursa ve Ankara’da tesadüf edilmiştir (BŞS. B55, 38b-222; AŞS. 24, 70-445). Bu durumun nedenleri üzerinde durulacak olunursa bunda İslâm hukukunda çocuk kölelerin yedi yaşından önce annelerinden ayrılmalarının yasaklanmış olmasının ve Hz. Peygamber’in “Kim bir anneyi çocuğundan ayırırsa Allah da onu kıyamet günü sevdiklerinden ayırır” şeklindeki hadisinin (Aydın, 2020, s. 174) etkili olduğunu söylemek mümkündür.

5. Köle ve Câriyelerin Azat Edilmeleri

İslâm dini, köleliği ihdas ve tesis etmiş olmayıp insanlar için aslolan “hürriyet” olduğundan köleliğin kaldırılmasını teşvik etmiştir (Armağan, 1992, s. 37, 46). Nitekim İslâm hukukunun, köleler ve câriyelerle ilgili ortaya koyduğu şer’î hükümler, kölelik müessesesinin zamanla ortadan kaldırılmasına yönelik olmuştur (Cin ve Akgündüz, 2017, s. 457). Bu hükümler çerçevesinde köle ve câriyeler ıtk (karşılık beklemeden sahibi tarafından azat edilmek), mükâtebe (kölenin bir bedel karşılığında nefsinin satın alması), tedbîr (efendinin kendi ölümünü kölenin hürriyetine şart koşması) ve ümm-i veled (câriyenin efendisinden çocuk sahibi olması) gibi yollarla azat edilmişlerdir (Sak, 1989, s. 180; Karataş, 2007, s. 147-148).

5. 1. Karşılıksız Azat

Karşılıksız olarak yapılan azatlarda efendisi kölesinden hiçbir karşılık beklemeden onu sadece Allah’ın rızasını kazanmak için azat etmekteydi. Azat edilen bu kölelere azat edildiklerine dair mahkemece “ıtk-nâme” olarak adlandırılan bir azatlık belgesi verilmekte ve genellikle köleler bu belgeleri bir nüsha yapıp boyunlarına takarak yanlarında taşımaktaydılar (Sahillioğlu, 1979-1980, s. 75; Sahillioğlu, 1983, s. 220; Sak, 1989, s. 181). İlgili dönemde araştırmamızın konusunu oluşturan üç şehirde de efendileri tarafından bu şekilde azat edilen köle ve câriyeler mevcuttu. Bu köleleri, efendilerini ve belgelerde söz konusu azadın ifade ediliş şekillerini aşağıdaki tabloda gösterebiliriz.

Tablo 4

Ruha, Bursa ve Ankara Şehirlerinde “İtk” Yöntemiyle Azat Edilen Köleler ve Câriyeler

Şehir	Efendi	Köle	Câriye	Azadın İfade Ediliş Şekli	Belge No
Ruha	El-Hâc Hızır b. İbrahim	Kenan b. Abdullah, Emirza b. Abdullah, Rıdvan b. Abdullah	Aişe bt. Abdullah	Hadis-i şerîf “ <i>men e’taka rakabeten mü’mineten a’taka Allah bi-küllî ‘uzvin minha ‘uzven minha mine’n-nâr</i> ” ¹⁴ mazmun-ı suret-i makrûnı ile ‘âmil olup <i>hasbeten lillâhi’l-‘aliyyü’l-‘azîm ve taleben li-mardâti Rabbü’l-Kerîm ...</i>	UŞS. 207, 28-61; UŞS. 207, 28-62; UŞS. 207, 28-63; UŞS. 207, 29-64
Ruha	Dergâh-ı ‘âli kullarından Hasan Ağa b. Abdullah		Nazenin bt. Abdullah	<i>Hasbeten lillâhi’l-‘aliyyü’l-‘azîm ve taleben li-mardâtü’r-Rabbürrahim ...</i>	UŞS. 207, 123-280
Bursa	Mehmed b. Mustafa	Piyale b. Abdullah		Niyet-i hâlise-i sâfiye ile <i>hasbeten lillâhi’l-Hallâk tahrîr ve i’tâk idub...</i>	BŞS. B55, 47a-289
Bursa	Kerime bt. Kurd		Canane bt. Abdullah	<i>Hasbeten lillâhi’l-‘azîm ve taleben li-mardâti Rabbü’l-Kerîm...</i>	BŞS. B51, 36a-350
Bursa	Merhum Abdurrahman b. Ramazan	Abdullah nâm gulam		<i>Hasbeten lillâhi’l-Hallâk tahrîr ve i’tâk etmekle...</i>	BŞS. B50, 82a-508
Ankara	El-Hâc Hasan b. el-Hâc Ahmed	El-Hâc Yusuf b. Abdullah		<i>Hasbeten lillâh-i Te’âlâ ve taleben li-mardâtihi...</i>	AŞS. 24, 6-39
Ankara	Merhum Cafer	Rıdvan b. Abdullah		<i>Rızaallah u Te’âlâ...</i>	AŞS. 24, 8-57

¹⁴ “Kim Müslüman bir köleyi azât ederse, Allah Teâlâ onun her uzvuna karşılık azât edenin bir uzvunu cehennem ateşinden kurtarır” (İmâm Nevevî, 2019, s. 160).

Hacer VİLGENOĞLU

Ankara	Fahrü'l-muhadderât ¹⁵ İsmihan Hatun bt. Ferhad Çavuş		Şakire bt. Abdullah	<i>Hasbeten lillâh-i Te'âlâ ve taleben li-mardâtihi...</i>	AŞS. 24, 17-120
Ankara	Muzaffer b. Ali		Canfeda bt. Abdullah	<i>Hasbeten lillâh-i Te'âlâ li-mardâtihi ve hereben min- elîm...</i>	AŞS. 24, 21-147
Ankara	Merhum İbrahim Ağa	Dilaver isimli küçük çocuk	Mülayim bt. Abdullah	Lillâh-i ...	AŞS. 24, 70-445
Ankara	Merhum Hacı Ahmed	Mehmed nâm emred		Lücce-i lillâh...	AŞS. 24, 79-496
Ankara	'Umdetü'l- müderrişü'l-kirâm Ali Çelebi b. el- Hâc Mehmed	Rıdvan b. Abdullah		<i>Taleben li- mardâtillâh ve hereben min- ikâbihi'l-elîm...</i>	AŞS. 24, 122-736
Ankara	Abdurrahman b. Resul	Yusuf b. Abdullah		Hâlis malımdan ve mahz-ı menâlimden <i>hasbeten lillâh-i Te'âlâ ve taleben li-mardâtihi...</i>	AŞS. 24, 131-790
Ankara	Merhum dergâh-ı 'âlî yeniçerilerinden Halil Baş e b. Muhzır Edhem	Ali isimli küçük çocuk	Nazenin bt. Abdullah	<i>Rızaallah u Te'âlâ...</i>	AŞS. 25, 10-56
Ankara	Saime bt. Haydar		Peymane bt. Abdullah	<i>Hasbeten lillâh-i Te'âlâ ve taleben li-mardâtihi ve hereben min-elîm...</i>	AŞS. 25, 47-248

Tablodaki verilere bakıldığında Allah'ın rızasının gözetilerek yapıldığı bu azadın üç şehrin sicillerinde uzun veya kısa farklı şekillerde ifade edildiği göze çarpmaktadır. Diğer taraftan Ruha şehrinde görüldüğü gibi kölelerini azat eden bazı efendiler, Hz. Muhammed'in köle azat eden kişinin cehennem ateşinden korunacağına ilişkin hadisine de atıf yapmışlardır. Her ne kadar belgelerde geçen söz konusu ifadelerden bu yöntemle efendileri tarafından azat edilen köle sayısının Ruha'da 5; Bursa'da 3 ve Ankara'da çocuklarla birlikte 12 olduğu tespit edilmişse de bu gibi ifadelerin yer almadığı bazı kayıtlardan da erkek ve kadın kölelerin aynı şekilde azat edildikleri anlaşılmaktadır. Nitekim kadı sicillerine yansıyan dava kayıtlarındaki detaylara göre, Bursa'da 3 kadın, 1 erkek kölenin;

¹⁵ Marcus'un vermiş olduğu bilgilerden mahkeme kayıtlarında geçen "fahru'l-muhadderât" ifadesinin "mahfuz kadınların en seçkini" anlamında, toplumdaki zengin kadınlar için kullanıldığını öğrenmekteyiz (Marcus, 2013, s. 79).

Ankara’da ise 1 kadın ve 3 erkek kölenin daha efendileri tarafından bu şekilde hürriyetlerine kavuşturulduklarını söylemek mümkündür. Bunların efendilerine bakıldığında Bursa’daki 3 kadından 1’nin sahibinin kadın,¹⁶ 2’sinin sahibinin erkek,¹⁷ erkek kölenin sahibinin erkek;¹⁸ Ankara’daki kadın kölenin sahibinin kadın,¹⁹ erkek kölelerin sahiplerinin erkek²⁰ ve bunlardan birinin gayrimüslim²¹ olduğu tespit edilmiştir. Gayrimüslimlerin kölelerini bu şekilde azat etmelerindeki amaçlarının onların da Allah’ın rızasını kazanarak sevap kazanmak olduğu söylenebilir. Zira gayrimüslimler tarafından azat edilen erkek ve kadın kölelerin durumu kadı sicillerine kaydedilirken, azat etmedeki maksatlarının ahirette günahlarının bağışlanarak azaplarının hafiflemesi “yevm-i ikâbda azabım hafif olur diye” olarak ifade edilmiştir (Karataş, 2007, s. 149).

Bilindiği üzere İslâm hukukuna göre, kölenin nafakası efendisine aittir (Aydın, 2020, s. 173). Yani efendi, sahip olduğu kölenin beslenmesi, barınması, hastalandığında bakılması gibi ihtiyaçlarını karşılamakla mükelleftir. Bu durum ise efendiye maddi anlamda bir külfet demektir. Nitekim sicil kayıtlarının sunduğu bazı bulgular, kimi araştırmalarda da ifade edildiği üzere, Osmanlı toplumunda efendilerin kölelerini azat etmesinde sevap kazanmak istemelerinin yanı sıra ekonomik durumlarının bir kölenin geçimini sağlamaya elverişli olmamasının da etkili olduğu fikrini vermektedir (Tanıdı, 2013, s. 227). Meselâ evâil-i Şabam 1040 (5-14 Mart 1631) tarihli belgeye göre, hayatta iken iki câriyesini itk yöntemiyle azat ettiği anlaşılan Türbedar Mehmed Ağa b. Abdülmennan’ın terekasının cenaze masraflarına karşılamaya bile yetmediği görülmekte bu da onun toplumdaki refah seviyesinin iyi olmadığını göstermektedir (BŞS. B55, 130b-886). Her ne kadar merhumun câriyelerini azat ettiği sırada ekonomik durumu hakkında bir bilgiye sahip değilsek de mevcut veriler, bu şahsın câriyelerini azat etmesinde ekonomik durumunun da etkili olabileceği ihtimalini vermektedir. Dolayısıyla, farklı coğrafyalardaki üç şehirde

¹⁶ Emine bt. Abdullah’ın efendisi Salihe bt. Yusuf idi (BŞS. B55, 119a-810).

¹⁷ Mercan bt. Abdullah ve Salihe bt. Abdullah’ın efendileri Hz. Emir kuddise sırruhü’l-hatir hazretlerinin türbedarı olup vefat eden Mehmed Ağa b. Abdülmennan idi (BŞS. B55, 130b-886).

¹⁸ Keyvan Bey b. Abdullah’ın efendisi önceden Bursa hassa harc emini iken vefat eden Behri Çavuş b. Mehmed idi (BŞS. B50, 99b-611).

¹⁹ Mülâyim isimli câriyenin efendisi Ümmü Gülsüm bt. Seyyid Mehmed idi (AŞS. 24, 9-67).

²⁰ Bülyan b. Abdullah’ın efendisi dergâh-ı ‘âli sipahilerinden Mehmed Bey, Kenan Beşe b. Abdullah’ın efendisi el-Hâc Hüseyin idi (AŞS. 25, 6-36; AŞS. 25, 29-152).

²¹ Gurre-i Şaban 1039 (16 Mart 1630) tarihli belgeye göre, Ankara sakinlerinden Develi olarak tanınan Kırkor isimli Papas, kölesi Eflak asıllı Avanis v. Abdullah mahzarında “... ‘abd-ı mezkûrî hâlis malımdan azâd eyledim ba’de’l-yevm sâir harâc gezâr gibi hür olub zimmetinde hakk-ı velâdan gayrı nesnem kalmadı” diyerek mahkeme huzurunda onu azat ettiğini belirtmiştir (AŞS. 24, 58-377).

köle sahiplerinin gerek ayet²² ve hadislere uyarak Allah'ın rızasına nail olup sevap kazanmak, ahiret hayatında cehennem ateşinden korunmak gibi maksatlarla, gerek ekonomik sebeplerle mülklerinde bulunan bir ya da birden fazla kölesini hiçbir karşılık beklemeden azat ettikleri söylenebilir.

İncelenen siciller, efendilerin kölelerini kendilerinin azat edebilecekleri gibi, kendilerine vekil olarak tayin ettikleri kişiler vasıtasıyla da azat edebileceklerini göstermektedir. Meselâ, Ruha'dan dergâh-ı 'âlî kullarından Hasan Ağa b. Abdullah ile Ankara'dan Ümmü Gülsüm bt. Seyyid Mehmed, İsmihan Hatun bt. Ferhad Çavuş ve Saime bt. Haydar kölelerini kendilerine vekil olarak seçtikleri kişiler vasıtasıyla azat etmişlerdi.²³ Sicillerde göze çarpan bir başka husus da Allah'ın rızasını gözeterek câriyelerini azat eden bazı kadın efendilerin, söz konusu câriyelerine özgürlüklerini vermelerinin yanı sıra onları evlendirerek bazı şeyler hibe etmeleriydi. Bu durumla ilgili Bursa kadı mahkemesine yansıyan iki dava kaydı tespit edilmiştir. Bunlardan evâhir-i Zi'l-hicce 1039 (1-9 Ağustos 1630) tarihli belgeye göre, Hamza Bey Mahallesinden Kerime bt. Kurd, azat ettiği Canane bt. Abdullah'a mülkünde bulunan eşyalardan üç beledî döşek, iki beledî yasdık, iki beledî minder, iki tencere, bir kazgan-ı sağır, altı adet ayaklı sahan, bir tabe-i dest, iki börek tepsisi, bir alaca kilim, bir bakraç, bir şebend-rûzî kaftan, bir badamî kemha kaftan, bir sırma tafta zebun, bir tafta zebun, bir hamam havlusu, bir bakır sini, iki tas, beş miskal²⁴ bir altın burma ve on beş miskal bir bilezik ile aralarında '*ilm-i şer'î ile adedi ve evsâfi ma'lum* bazı hırdavat hibe etmiştir (BŞS. B51, 36a-350). Evâil-i Şaban 1040 (5-14 Mart 1631) tarihli bir diğer kayıta, Mücellidî Mahallesinden Salihe bt. Yusuf, azat ettiği câriyesi Emine bt. Abdullah'ı el-Hâc Yusuf b. el-Hâc Mustafa ile evlendirerek ona mülkünde olan dört beledî döşek, üç beledî minder, on beledî yasdık, üç yemeni yorgan, bir çift demirli sandık, iki tencere, dokuz adet sahan, bir bakır sini, dört dârâyî²⁵ kaftan, bir hamam leğeni, iki kırmızı kilim, bir kaliçe, üç dârâyî zebun ve aralarında '*ilm-i şer'î ile adedi ve evsâfi ma'lum* bazı hırdavat hibe etmiştir (BŞS. B55, 119a-810). Sicillerden söz konusu kadın efendilerin

²² "İyilik yüzlerinizi doğu ve batı yönüne çevirmekten ibaret değildir. Asıl iyilik Allah'a, âhiret gününe, meleklerle, kitaba ve peygamberlere inanan, Allah sevgisiyle yakınlarına, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere veren ve köle ile esirleri kurtarma uğrunda malını harcayanın ... yaptığı iyiliktir" (el-Bakara 2/177); "Fakat insan zor yola yönelmedi. Bu zor yolun ne olduğunu bilir misin? O köle azat etmektir..." (el-Beled 90/11-13) (Aydın, 2020, s. 175-176).

²³ (UŞS. 207, 123-280; AŞS. 24, 9-67; AŞS. 24, 17-120; AŞS. 25, 47-248).

²⁴ Bir buçuk dirhem ya da yirmi dört kırıat, yani 4,1125 ağırlığında eski bir ağırlık ölçüsüdür (Sertoğlu, 2015, s. 353).

²⁵ Memleketimize İran'dan ithal edilen, çeşitli renklerde kalın bir eski kumaşa verilen addır. (Koçu, 2015, s. 92).

neden böyle davrandıklarına ilişkin bir bilgiye ulaşılmasa da bunların bu şekilde hareket etmelerinde Allah'ın rızasına nail olarak sevap kazanmak, kendilerine hizmet eden cariyelerini zamanla ailelerinin bir ferdi gibi görüp sıkıntıya düşmelerini engellemek gibi faktörlerin etkili olduğu düşünülebilir.

5. 2. Mükâtebe

Kitâbet olarak da zikredilen bu azat şekli, efendi ile köle arasında mahkemede tanıklar huzurunda yapılarak kayda geçirilen koşullu azatlık sözleşmesidir. Bu sözleşmeyi yapan köleye “mükâteb”, efendiye de “mükâtib” denilmektedir. Bu anlaşmayla köle efendisine belli bir bedel ödemeyi taahhüt etmekte olup söz konusu bedel para veya mal olabileceği gibi belirli bir süre çalışma mecburiyeti de olabilirdi. Yani köle, efendisine özgürlüğünü satın alma bedeli olarak belli bir süre zarfında belli bir miktar nakit ya da başka bir şey ödemeye veyahut hizmette bulunmaya söz veriyordu. Kitâbette anlaşma yapıldıktan sonra, efendi bu anlaşmayı tek taraflı bozamayacağı gibi mükâteb köle satılamaz ve hibe de edilemezdi. Diğer taraftan efendisi mükâteb câriyesi ile cinsi münasebette bulunamazdı. Köle, borcunu efendisine ödeyeceğinden kendi hesabına çalışabilirdi. Efendi kölesini kendi hesabına çalışmaya zorlayamaz, onların serbest vakitlerinde başka yerlerde çalışmalarına razı olurdu. Böylece köleler, üzerlerinde anlaşılan meblağı kazanarak kendi fidyelerini ödeyebiliyorlardı. Ödemeler ise peşin ya da parça parça nakdî ya da aynî olarak yapılabilirdi. Köle, belirlenen meblağın ödemesini yaptıktan veya belirlenen süre hizmet verdikten sonra süre bitiminde kendiliğinden azat olmaktaydı (Akgündüz, 1995, s. 121-123; Sak, 1992, s. 105-106; Zilfi, 2018, s. 128-129; Aydın, 2020, s. 177-178).

Osmanlı İmparatorluğu'nda yaygın bir biçimde uygulanan, Kur'an-ı Kerim tarafından tavsiye edilen ve bazı hukukçulara göre, kölenin kendisi için ödediği kurtulmalık olan bu azat şekline (İnalcık, 2008, s. 129) araştırmamıza konu olan şehirlerden Bursa ve Ankara'da rastlanılmıştır. Çeşitli nedenlerle mahkeme gündemine taşınan dava kayıtlarından efendileri ile mükâtebe sözleşmesi yapan köle sayısı Bursa'da 4, Ankara'da ise 8 olarak tespit edilmiştir. Söz konusu köleleri, bunların efendilerini ve aralarında yaptıkları mükâtebe anlaşmalarında kölelerin özgürlüklerine karşılık bedel olarak ödeyecekleri şeyleri aşağıdaki tabloda gösterebiliriz.

Tablo 5

Bursa ve Ankara Şehirlerinde Mükâtebe Sözleşmesi Yapan Efendiler ve Köleleri

Şehir	Efendi	Köle	Câriye	Bedel	Belge No
Bursa	Dergâh-ı ‘âli dâme mahfûfen bi’l-me‘âli solaklarından Zeynelabidin Bey b. Mustafa	Simkeş taifesinden uzun boylu, çatık kaşlı, ela gözlü, Boğdan asıllı Yusuf b. Abdullah nâm şabb-ı emred		Taife-i merkûme beyinde pâre demekle ma‘rûf olub her halkası yetmiş beşer dirhem olan gümüş halkadan 200 pâre mülk teli çekmek	BŞS. B110, 60b-361
Bursa	Merhum Kara Velizâde Mehmed Ağa	Orta boylu, açık kaşlı, gök gözlü, sarı yağız, Moskova asıllı Keyvan b. Abdullah		Gurre-i Cemâziye’l-âhir 1030-1038 arası hizmet karşılığı	BŞS. B55, 43a-259
Bursa	Merhum Kara Velizâde Mehmed Ağa	Uzun boylu, açık kaşlı, gök ela gözlü, sarı sakallı, Rus asıllı Kasın b. Abdullah		Evâsıt-ı Cemâziye’l-âhir 1033-1039 arası hizmet karşılığı	BŞS. B55, 44a-265
Bursa	Veli b. Burak	Orta boylu, açık kaşlı, gök gözlü, Rus asıllı Yusuf nâm şabb-ı emred		1033-1043 arası hizmet karşılığı	BŞS. B55, 132b-901
Ankara	Merhum Cafer	Uzun boylu, açık kaşlı, sarışın, Gürcü asıllı Yusuf b. Abdullah		200 adet riyali guruş karşılığında	AŞS. 24, 8-6
Ankara	Hacı İvan v. Aydın	Uzun boylu, açık kaşlı, gök gözlü, sarışın, kel başlı, Rus asıllı Yasef v. Abdullah		50 adet riyali guruş karşılığında	AŞS. 24, 12-83
Ankara	Ankara kassablarbaşı olup vefat eden Mustafa b. Ramazan	Açık kaşlı, gök gözlü, sağ kolunda ve başının sol tarafında eser-i cerhi olan Rus asıllı Bülyan nâm ‘abd		8.000 akçe karşılığında	AŞS. 24, 22-156
Ankara	‘Umdetü’l-kuzâtü’l-kirâm sabıken Temurcı kadısı olan	Açık kaşlı, gök gözlü, köse sakallı, orta boylu, sarışın, sağ		28 Rebî‘ü’l-âhir 1039-1046 arası <i>hiyaneten hizmet</i>	AŞS. 24, 23-159

Kadı Sicilleri Işığında 1629-1631 Yıllarında Ruha, Bursa ve Ankara Şehirlerinde...

		tarafında memesi altında eser-i cerhi olan Rus asıllı Rıdvan b. Abdullah	<i>etmemek</i> karşılığında	
Ankara	Abdi Ağa b. Mehmed Çavuş	Açık kaşlı, gök gözlü, uzun boylu, sarışın, Rus asıllı Kasım b. Abdullah	17 Şaban 1039- 1055 arası hizmet karşılığında	AŞŞ. 24, 66- 426
Ankara	Hanife Hatun bt. el-Hâc Mustafa	Açık kaşlı, gök gözlü, köse sakallı, uzun boylu, sağ kolunda eser-i cerhi olan Leh asıllı Baran b. Abdullah	Gurre-i Muharrem 1035-1042 arası hizmet karşılığında	AŞŞ. 24, 86- 541
Ankara	Es-Seyyid Mehmed Ağa b. es-Seyyid Mahmud Çavuş	Açık kaşlı, gök gözlü, uzun boylu, boynunun sol tarafında eser-i cerhi olan Moskova asıllı Piyale b. Abdullah	10 Zi'l-ka'de 1039- 1044 arası efendinin rızasına muhalif vaz' etmemek üzere hizmet karşılığında	AŞŞ. 24, 92- 589
Ankara	El-Hâc Osman b. Bâli	Açık kaşlı, gök gözlü, sarı sakallı, orta boylu, sarışın, Moskova asıllı Yusuf b. Abdullah	1029-1039 arası hizmet karşılığında	AŞŞ. 24, 131- 791

Tablodaki verilere bakıldığında ilgili dönem Bursa'da yapılan kitâbet sözleşmelerinde belirli miktarda gümüşten tel çekme²⁶ ile 6-10 yıl arasında değişen bir süre efendi hizmetinde çalışmanın; Ankara'da ise belirli miktarda bir para ile 5-16 yıl arasında değişen bir süre efendiye hizmet etmenin özgürlüğe kavuşma karşılığında bedel olarak belirlendiği görülmektedir. Bununla birlikte kölenin, hizmet senelerinin bir kısmı için fiilî hizmet yerine bu hizmet mukabelesinde takdir olunan parayı efendisine ödediği ve hürriyetine kavuştuğu

²⁶ Bilindiği üzere Bursa ve Ankara gibi hem nüfusça büyük, hem de dokumacılıkta merkez haline gelmiş büyük şehirlerde vasıflı ve hünerli işçiye duyulan ihtiyaç büyük olup, dokumacılık köle emeğini en çok talep eden sektörler arasında yer almaktaydı (Öztürk, 2017, s. 32). Nitekim Bursa'da XV. yüzyılın sonlarında çok sayıda efendi kölesi ile elbise dikmek, ipek iplik eğirmek ve dolab imal etmek gibi birkaç örnek dışında hep kumaş dokumak karşılığında mükâtebe yapmışlardı (Sahillioğlu, 1979-1980, s. 78-79; 1980, s. 183-184; 1983, s. 222-223). İlgili dönem Osmanlı Bursası'nda da simkeşlik mesleğini icra eden bir köle ile efendisi arasında bu şekilde bir mükâtebe yapıldığı tespit edilmiştir.

durumlar da olabilmekteydi. Meselâ 15 Zi'l-hicce 1040 (15 Temmuz 1631) tarihli belgeye göre, Ankara'nın Kâzur Ali Mahallesinden es-Seyyid Mehmed Ağa b. Mahmud Çavuş, bir yıl önce beş seneliğine kitâbete kesmiş olduğu Moskova asıllı kölesi Piyale b. Abdullah'tan dört senelik fiili hizmeti karşılığında 35 esedi gurusu olarak onu malından azat etmiştir (AŞS. 25, 54-281).

İncelenen belgeler, yukarıda da görüldüğü üzere kitâbet sözleşmesi yapılan kölelerin hizmet süresi için belli bir sınır olmadığını gösterdiği gibi Osmanlı toplumunda kadınların ve gayrimüslimlerin de mülklerinde bulunan köleleriyle kitâbet sözleşmesi yaptıklarını ortaya koymaktadır. Diğer taraftan dikkat çeken bir husus da her iki şehirde kitâbete kesilenler arasında hiç câriye olmaması, bunların delikanlı ve orta yaşlı oldukları anlaşılan erkek köle olmalarıydı. Peki, söz konusu kölelerle mükâtebe anlaşması yapılmasının nedeni ne olabilirdi? Bu soruya sicil kayıtları cevap vermemektedir. Ancak, özgürlüğüne kavuşmak isteyen kölenin, belirlenen süreyi tamamlamak veya parayı kazanmak için büyük bir çaba harcayacağı muhakkaktır. Dolayısıyla köle sahipleri, böyle bir anlaşma sonucunda kölenin işini isteksiz yapmasına engel olarak hür işgücünden daha çok verim alabilir, başka bir ifadeyle köle işgücünün hür işgücüne göre daha üretken olmasını sağlayabilirdi (Çelik, 2012, s. 203-204; Oğuzoğlu, 2016, s. 318).

Yukarıda işaret edildiği üzere mükâteb köle satılamazdı. Ancak, sicillerde bazı efendiler tarafından bu kuralın ihlal edildiği gibi bir durumla da karşılaşmıştır (BŞS. B55, 132b-901).

5. 3. Tedbîr

İslâm hukukunda bir diğer azat şekli “tedbîr”dir. Sözlükte düşünmek, işin sonunu düşünerek gereği gibi davranmak, iyi yönetmek gibi anlamlara gelen tedbîr, fıkıh terimi olarak bir kimsenin kendi ölümüne bağlı olarak kölesini/câriyesini azat etmesine denmektedir. Yani efendinin hayatta iken ölümü halinde kölenin azat olacağına dair irade beyanında bulunmasıdır. Tedbîr edilen köleye “müdebber”; câriyeye “müdebber”; kölesini/câriyesini tedbîr eden efendiye de “müdebber” adı verilmektedir (Akgündüz, 1995, s. 129; Atar, 2011, s. 258; Cin ve Akgündüz, 2017, s. 457). Kitâbette olduğu gibi tedbîr anlaşmalarında da efendi verdiği sözden dönemez, hatta Hanefilere göre müdebber kölesini herhangi bir hukukî muameleyle başkasına devredemez. Mükâteb kölenin aksine müdebber köle önceden olduğu gibi efendisine hizmet etmekle yükümlüdür. Efendi müdebber köle ile cinsî münasebette bulunabilir, dilediği takdirde başkasıyla evlendirebilir. Bu durumda doğan

çocuklar da müdebber statüsündedirler. (Sak, 1989, s. 187; Aydın ve Hamidullah, 2002, s. 243; Aydın, 2020, s. 179).

Tablo 6

Bursa ve Ankara Şehirlerinde Tedbîr Anlaşması Yapan Efendiler ve Köleleri

Şehir	Efendi	Köle	Câriye	Tedbîr Şekli	Belge No
Bursa	Veli b. Burak	Yusuf nâm şabb-ı emred		<i>“Tarih-i kitabdan yedi yıl mukaddem müdebber eyledikten sonra...”</i>	BŞS. B55, 132b-901
Bursa	Yagob v. Tono		Çaşyed bt. Abdullah	Tedbîr-i mutlak	BŞS. B50, 79a-490
Ankara	Merhum Hurdacı el-Hâc Hızır b. Veli	Piyale b. Abdullah		Müdebber-i mutlak eyleyüb <i>“fevtimden kırk gün mukaddem malımdan azad olub...”</i>	AŞS. 24, 27-187
Ankara	Merhum Ahmed b. Şaban	Kenan b. Abdullah nâm emred		Müdebber-i mutlak eyleyüb <i>“fevtimden kırk gün mukaddem malımdan azad olsun...”</i>	AŞS. 24, 29-204
Ankara	Merhum Mehmed Çavuş	Behram b. Abdullah		Müdebber-i mutlak eyleyüb <i>“fevtimden kırk gün mukaddem azad olub...”</i>	AŞS. 24, 43-290
Ankara	Muslî Çavuş b. Muharrem	Yusuf b. Abdullah		<i>“Müdebber-i mutlak eyledim vefatımdan kırk gün mukaddem malımdan azad olsun...”</i>	AŞS. 24, 71-453
Ankara	Merhum el-Hâc Yusuf	Rıdvan b. Abdullah		Müdebber eyleyüb <i>“fevtimden kırk gün mukaddem malımdan azad olsun...”</i>	AŞS. 24, 78-493/1
Ankara	Merhum el-Hâc Yusuf		Mülayim bt. Abdullah	Müdebber-i mutlak eyleyüb <i>“vefatımdan kırk gün mukaddem malımdan azad olsun...”</i>	AŞS. 24, 78-493/2
Ankara	Merhum el-Hâc Yusuf		Gülistan bt. Abdullah	Müdebber-i mutlak eyleyüb <i>“fevtimden kırk gün mukaddem malımdan azad olsun...”</i>	AŞS. 24, 78-493/3
Ankara	Merhum el-Hâc Mamî b. Abdi		Gülistan bt. Abdullah	<i>“Fevtimden kırk gün mukaddem malımdan azad ol”</i> deyu müdebber-e edip...	AŞS. 25, 30-157
Ankara	Merhum el-Hâc Mamî b. Abdi	Yusuf b. Abdullah nâm emred		<i>“Fevtimden kırk gün mukaddem malımdan azad ol”</i> deyu müdebber-i mutlak edip...	AŞS. 25, 30-158

Bu azat şekline araştırmamıza konu olan şehirlerden Bursa ve Ankara’da rastlanılmıştır. Köleleri, efendilerini ve belgelerde azadın ifade ediliş şekillerini tablo 6’da gösterebiliriz.

Tedbîr yoluyla yapılan azat değişik şekillerde olabilmektedir. Bunlardan mutlak tedbîr, bir nevi vasiyet durumunda olup efendinin kendi ölümünü kölenin azadına şart koşmuş olmasıdır. Mesela efendinin kölesine “ben öldüğüm zaman sen hürsün” demesi gibi. Bu şekilde müdebber edilen bir kölenin değeri ile efendisinin terekesinin değeri söz konusu kölenin hürriyetini belirlemektedir. Eğer kölenin o günkü değeri efendisinin terekesinin değerinin üçte birini aşmıyorsa hemen azat olmaktadır. Aksi takdirde aradaki farkı sahibinin mirasçılara ödemesi gerekiyordu. Mukayyed yani şarta bağlı tedbîr vasiyetten farklı olup, şartın gerçekleşmesiyle köle, tereke değeri ne olursa olsun hür sayılmaktaydı. Bu tedbîr, efendiye hayatta olduğu sürece kölesinin hizmetinden yararlanma imkânını hazırlamayı amaçlayan bir çareyi yansıtmaktadır. Efendi, kölenin hürriyetine kavuşmasını kendi ölümüne bağlamamakta, “bana ecel geldikten kırk gün mukaddem” gibi vefatından önce herhangi bir şartın gerçekleşmesine bağlamaktaydı. Bu şekilde efendi, kölesini ölümüne kadar hizmetinde tutmakta ve ölümü ile ona azat olmayı vaat etmekteydi. (Sahillioğlu, 1979-1980, s. 80-81; Sahillioğlu, 1983, s. 221; Sak, 1989, s. 188-189; Sak, 1992, s. 120, 121, 125).

Tablodaki verilere bakıldığında, Ankara’da köleleriyle tedbîr sözleşmesi yapan efendilerin, hizmetlerinde bulunan köle ve cariyelerinin özgürlüklerine kavuşmasını “fevtimden kırk gün mukaddem malımdan azad ol” şeklinde vefatlarından önce bir şartın gerçekleşmesine bağladıkları ve bunu da “müdebber-i mutlak” şeklinde ifade ettikleri görülmektedir. Dolayısıyla tedbîr çeşitleri yukarıdaki şekilde izah edilmesine rağmen, sicil kayıtlarından şehir yerleşikleri tarafından aslında mukayyed tedbîr olarak belirtilmesi gereken tedbirin mutlak tedbîr olarak da ifade edilebildiğini öğrenmekteyiz.

Yukarıda da görüldüğü üzere Bursa’da 2 ve Ankara’da 9 kölenin efendisiyle tedbîr anlaşması yaptığı, söz konusu kölelerin sahipleri arasında hiç kadın olmadığı, gayrimüslimlerin de kölelerini bu şekilde azat edebildiği ve anlaşma yapılan kölelerin çoğunlukla erkek olduğu tespit edilmiştir. İncelenen siciller, efendilerin kölelerini bu şekilde azat etmelerinde etkili olan faktörlerden birinin kölelerinde bir hastalığın ortaya çıkması olduğunu da göstermiştir. Meselâ Ankara kadı mahkemesi gündemine taşınan 23 Ramazan 1040 (25 Nisan 1631) tarihli dava kayıtlarından anlaşıldığına göre, merhum el-Hâc Mamî b. Abdî, 1038 yılında Ankara’da ortaya çıkan *ta’ûn* hastalığına yakalanan câriyesi Rus asıllı Gülistan bt. Abdullah ile Rus asıllı kölesi Yusuf b. Abdullah’ı “*fevtimden kırk*

gün mukaddem malımdan azad ol” diye müdebber-i mutlak edip bu duruma Müslümanları şahit etmiştir (AŞS. 25, 30-157; AŞS. 25, 30-158).

Mutlak tedbîrde, efendi, kölesini başkasına satamaz, bağışlayamaz, elinden çıkaramazdı. Bununla birlikte onu sadece usulüne uygun olarak istihdam edebilir; kitâbet sözleşmesine bağlayabilirdi. Zira bu sözleşmeyle köle daha erken bir zamanda hürriyetini elde etmekteydi (Fendoğlu, 1996, s. 224). Siciller incelendiğinde Bursa kadı mahkemesine yansıyan bir dava kaydında böyle bir durumla karşılaşılmıştır. Nitekim 17 Ramazan 1040 (19 Nisan 1631) tarihli söz konusu belgeden, Veli b. Burak’ın, Rus asıllı kölesi Yusuf isimli delikanlıyı yedi yıl önce müdebber ettikten sonra aynı tarihte onu sünnet ederek 10 yıl hizmet karşılığında kitâbete kestiğini öğrenmekteyiz. Böylece Yusuf, efendisinin ölümüne tabi olmadan onunla yapmış olduğu kitâbet sözleşmesi gereği belki daha kısa bir sürede hürriyetine kavuşmuş olacaktı. Ancak belge incelendiğinde Veli’nin, müdebber ettikten sonra sünnet ederek kitâbete kestiği Yusuf’u, söz konusu anlaşmalar gereği bir başkasına satmaması gerekirken bu kuralı ihlal ettiği görülmektedir (BŞS. B55, 132b-901).

Yukarıda efendinin müdebber cârîyesini, dilediği takdirde başkasıyla evlendirebileceğine temas etmiştik. Siciller incelendiğinde, bu hususa dair belge örneğine Bursa’da rastlanılmıştır. Evâil-i Safer 1039 (20-29 Eylül 1629) tarihli belgeye göre, Yagob v. Tonoç isimli zımmî, Rus asıllı cârîyesi Çaşyed bt. Abdullah’ı tedbîr-i mutlak ile müdebber edip kendi rızasıyla Çaşyed’in nefsinin âyinleri üzere şahitlerin huzurunda velâyetin Serkis v. Markos’a tezevvüc etmiştir. Yagob tarafından mahkeme gündemine taşınan bu dava kaydında Yagob, vefat eden cârîyesinin terekesine el koyan Serkis ve Beytü’l-mâl emini Lütî b. Abdülgani’den şikâyetçi olmuştur. Yagob, vefat eden cârîyenin müdebberesi olduğunu, dolayısıyla Serkis’in *hisse-i zevciyet almağa şer’ân kadir olmadığına* dair Şeyhülislam tarafından kendisine fetva-yı şerif verildiğini iddia ederek Serkis ve Lütî’nin terekeden el çekmelerini talep etmiştir. Şahitlerin ifadeleri sonucu davalıların terekeden el çekmeleri yönünde karar verilmiştir (BŞS. B50, 79a-490). Bu dava kaydında dikkat çeken bir husus, Müslümanlardan etkilenerak azat etme şekillerinden birini uygulayan Yagob’un, cârîyesinin terekesinde hak iddia etmek için bu yönde İslâm hukukunun koymuş olduğu kurallardan²⁷ yararlanmaya çalışmış olmasıdır.

²⁷ Bilindiği üzere kölelerin azat edilmeleri, onların efendileri ile ilişkilerini sona erdirmiyordu. Kölelik bağları yerine bu defa bir çeşit velâyet bağı doğmakta ve bu bağ efendiyi azat ettiği kölenin mirasçısı durumuna getirmekteydi. Yani efendi, mülkündeki erkek ve kadın kölesini ister itk, ister kitâbet veya tedbîr şeklinde azat etmiş olsun, onun velâsına haizdi. Efendinin azat ettiği kölesine mirasçı olabilmesi için söz konusu kölenin veya onun evladının vârisinin olmaması gerekmektedir.

5. 4. Ümm-i Veled

Müstevlide olarak da zikredilen ümm-i veled yani çocuk anası olma durumu sadece câriyeleri ilgilendiren bir azat şeklidir. İslâm hukukuna göre evlenmemiş câriye efendisinin metresi, odalığı durumunda olup câriye ile efendisi arasında nikâha lüzum yoktur. Sahiplerinin mülklerinde olan câriyeleriyle nikâhsız ilişki kurmaları ise bir takım hukukî sonuçlar doğurmaktaydı. Câriye, sahibinden çocuk dünyaya getirdiği hatta hamile olduğu takdirde ümm-i veled durumuna geliyor, böyle bir câriyeden doğan çocuk hür sayılıyordu. Çocuk doğuran câriye, sahibi hayatta olduğu müddetçe yine onun câriyesi olarak kalmakta, ancak onun ölümü üzerine başka bir muameleye gerek olmaksızın hürriyetini elde etmekteydi. Câriye, doğan çocuğun sahibinden olduğunu iki şahitle ispat edemediği durumda terekeden çocuğuna bir hisse alamadığı gibi ümm-i veled olarak da azat olamamaktaydı. Müstevlide, sahibi hayatta olduğu sürece câriye statüsünde kaldığından efendisi dilerse onu azat ettikten sonra kendisine nikâhlayabilir, dilerse karşılıklı ya da karşılıksız azat edebilir, dilerse de onun rızasını almadan başkasıyla evlendirebilirdi. Bununla birlikte ümm-i veled satılamaz ve herhangi bir şekilde başkasına devredilemezdi (Sahillioğlu, 1979-1980, s. 81-82; Sak, 1992, s. 127-128; Aydın, 2020, s. 180).

İlgili dönemde ümm-i veled durumunda olan câriyelere Bursa ve Ankara şehirlerinde rastlanılmıştır. Bu câriyeleri ve efendilerini aşağıdaki tabloda gösterebiliriz.

Tablo 7

Bursa ve Ankara Şehirlerinde Ümm-i Veled Durumunda Olan Câriyeler

Şehir	Efendi	Câriye	Belge No
Bursa	Zümre-i sâdâtın Akkaşzâde demekle meşhur es-Seyyid Abdurrahman Çelebi b. es-Seyyid Mustafa	Müberra bt. Abdullah	BŞS. B110, 72b-433
Bursa	Merhum İbrahim Bey b. Abdullah nâm Cündî	Rus asıllı Kâmile bt. Abdullah	BŞS. B55, 38b-222
Ankara	Ahmed Çelebi b. Mustafa	Kamer bt. Abdullah	AŞS. 24, 88-557
Ankara	Şaban Çelebi b. Seydi Ahmed	Mülayim bt. Abdullah	AŞS. 25, 33-175

Belgeler incelendiğinde Ahmed Çelebi'nin, ümm-i veledi Kamer'i azat ettiği ve ona menzilinın bazı kısımlarını sattığı; Şaban Çelebi'nin ise Mülayim'i nikâhına alarak ona mülkünde bulunan taşınmaz mal ile birtakım şeyler hibe

Azat edilen köle öldüğü zaman sahibinin hayatta olmaması durumunda onun -kız evladı ve diğer yakınları dışındaki- birinci dereceden yakınları köleye mirasçı olabilirlerdi (Sak, 1992, s. 143-144).

ettiği görülmektedir. Acaba, câriyelerin efendilerinden hamile kalmaları evde kıskançlık olaylarının yaşanmasına neden olmuş muydu? İncelenen siciller, bu sorunun cevabının evet olduğunu, hatta câriyeyi kıskanan efendinin zevcesinin, câriyenin düşük yapmasına bile sebebiyet verdiğini göstermektedir. Nitekim 24 Şaban 1039 (8 Nisan 1630) tarihli belgeden anlaşıldığına göre, Müberra bt. Abdullah'ın, efendisi es-Seyyid Abdurrahman Çelebi'den hamile kalması, efendisinin zevcesi Fahrünnisa Hatun'da kıskançlık duygusuna neden olmuştu. Bu duygu içinde olan Fahrünnisa Hatun, kıskandığı Müberra'nın sakin olduğu menzilde üzerine hücum ederek başının bir yerinden onu yaralamış ve menzilin kapısını üzerine kapatarak onu hapsedmişti. Dolayısıyla Müberra, yaşadığı bu durum karşısında korkuya kapılarak düşük yapmıştı. Verilerden de anlaşılabacağı üzere câriyenin ümm-i veled durumunda olması, ona hürriyetini elde etme, efendisinin nikâhına girme, efendisi tarafından kendisine birtakım şeyler hibe edilme gibi avantajlar sağlamışken, bazem câriyenin lehine olan bu durum, avantajdan ziyade talihsiz sonuçların yaşanmasına da sebebiyet vermişti.

6. Köle ve Cârîyelerle İlgili Diğer Davalar

Bu başlık altında köle ve cârîyelerle ilgili yukarıda değinilen konular dışında mahkeme gündemine taşınan diğer meseleler üzerinde durulacaktır.

Daha önce de işaret edildiği üzere erkek ve kadın köleler, efendileri tarafından çeşitli yöntemlerle azat edilmişlerdi. Ancak, incelenen siciller, bunların bazısının azat edilmesine rağmen efendileri tarafından satıldıklarını veya azatlıklarının inkâr edildiğini; efendilerinin ölümünden sonra ise vâris ve vâsi gibi kişilerce satıldıklarını, dellala verilerek satılmaya çalışıldıklarını ya da terekeye dâhil edilmek istenildiklerini göstermektedir.²⁸ Nitekim kimi araştırmalarda de ifade edildiği üzere azat edildiği halde bu gibi durumlardan biriyle karşı karşıya kalan köle ya da cârîye, mahkemeye başvurarak hakkını aramış ve genellikle azatlığına şahitlik eden kişilerin ifadeleri vesilesiyle hürriyetine kavuşmuştur (Güler, 2018, s. 131-132). Bu hususa dair ilgili dönemde Bursa'da 3 ve Ankara'da 10 dava kaydı tespit edilmiş olup bunların tamamında köle veya cârîyenin lehine şahitlik yapılarak azatlıklarını ispatladıkları, dolayısıyla bunların azatlıklarını ispatlamada şahitlerin şهادetlerinin ne derece önemli olduğu gözlenmiştir.

²⁸ Örnek dava kayıtları için bkz. (BŞS. B55, 43a-259; BŞS. 55, 132b-901; AŞS. 24, 8-57; AŞS. 24, 70-445; AŞS. 24, 79-496; AŞS. 24, 131-791).

Bursa ve Ankara sicillerine yansıyan bazı dava kayıtları, bir yolunu bularak sahiplerinden kaçan kölelerin²⁹ olduğunu da göstermektedir. Nitekim Bursa’da 10 erkek, 1 kadın kölenin; Ankara’da 2 erkek kölenin firar ettiği tespit edilmiştir.³⁰ Peki, söz konusu köleler ve câriye neden firar etmiş olabilirdi? Bu sorunun cevabını siciller vermemektedir. Ancak, firar edenler arasında sahipleri tarafından başkasına satılanların olması (BŞS. B50, 81b-505), bunların firar nedenlerinden birinin tekrar satılacaklarından korkmalarının etkisinin olduğu fikrini vermektedir (Yücetürk, 2020, s. 784). Diğer taraftan bunların efendilerinden iyi muamele görmemeleri, onlar tarafından suça teşvik edilmeleri ve en önemlisi hürriyetlerine kavuşmak istemeleri ihtimaller dâhilindedir. İncelenen siciller, köle ve câriyelerin firar nedenlerinin sadece efendilerinden kaynaklanmadığını, bazen kendilerinden de kaynaklanabileceğini yansıtmaktadır. Meselâ Ankara kadı siciline intikal eden 11 Cemâziye’l-âhîr 1040 (15 Ocak 1631) tarihli belgelere göre, Kızıl Bey Mahallesinden İsmail b. Mustafa’nın kölesi Rıdvan b. Abdullah, efendisinin şehir dışında bulunduğu bir gece vakti evin hanımı Salihe’yi yataarken boğazına ip geçirmek suretiyle öldürmüş ve evde bulunan birkaç yüz gurusu ile bazı eşyaları alarak firar etmiştir. Çubukabad Kazasına bağlı bir köyde yakalanarak suçunu itiraf eden Rıdvan’a mahkemece nasıl bir ceza verildiği ise zikredilmemiştir (AŞS. 24, 149-892; AŞS. 24, 149-893). Dolayısıyla bu belgelerden de anlaşılacağı üzere, bir kölenin, efendisinin evinde suç işlemesi faktörü, onun firar etmesinde etkili olabilmekteydi.

Köleler kasıtlı olarak cinayet işleyebildikleri gibi bazen kaza ile de birinin ölümüne neden olabilmekteydiler. Diyetin gerekli olduğu bu gibi durumlarda kölenin efendisi muhayyer olup isterse diyeti öder, isterse de köleyi diyeti hak kazanan şahsa teslim ederdi (Aydın, 2020, s. 172). Meselâ evâsıt-ı Şaban 1040 (15-24 Mart 1631) tarihli kayıta, Yusuf b. Tursun, Bursa’ya bağlı Dişler isimli köyde Rus asıllı Hüseyin b. Abdullah tarafından kazayla katledilmiştir. Maktulün zevcesi olup vârisi ve çocuklarına vâsi olan Fatma bt. Mehmed tarafından mahkeme gündemine taşınan davada suçunu itiraf eden Hüseyin, efendisi

²⁹ Efendisinin hizmetinde iken kaçan kölelere “abd-i âbık” denilmekte olup bu köleleri yakalayan kimse, kadı’nın izniyle köleye nafaka bağlatıp, nafaka için harcadığı meblağı sahibi ortaya çıkınca ondan tahsil etmektedir. Köle sahibinin ortaya çıkmaması durumunda ise “müddet-i örfiyye” adı altında bilinen yüz günlük süre tamamında köle kadı’dan izin alınarak satılmaktadır (Sak, 1992, s. 149; Abacı, 2001, s. 170); Nafaka bağlanan kölelere ilişkin örnek dava kayıtları için bkz. (BŞS. B55, 81b-543; BŞS. B110, 1b-4; AŞS. 24, 85-538; AŞS. 25, 54-279).

³⁰ Belgeler için bkz. (BŞS. B110, 1b-4; BŞS. B110, 20b-119; BŞS. B110, 35a-212; BŞS. B55, 50b-312; BŞS. B55, 70b-457; BŞS. B55, 81b-543; BŞS. B55, 94b-634; BŞS. B51, 86b-814; BŞS. B51, 102a-962; BŞS. B50, 84b-520; BŞS. B50, 81b-505; AŞS. 24, 85-538; AŞS. 24, 118-718).

Abdülkerim b. Hüdaverdi tarafından Fatma'ya teslim edilmiştir (BŞS. B55, 127a-861).

Köle sahiplerinin, mülklerindeki kölelerini belli sınırlar dâhilinde cezalandırmaya hakkı olsa da sahibi dışındaki kimselerin bir başkasının kölesine herhangi bir müdahalede bulunmaya hakkı ve yetkisi yoktur (Güler, 2018, s. 130). Siciller incelendiğinde ilgili dönemde Ruha'da 1 ve Bursa'da 1 kölenin katledildiği; Bursa'da 1 câriyenin ve Ankara'da 2 kölenin darp edilerek yaralandıkları tespit edilmiştir. Acaba köle ya da câriyelerin şiddete maruz kaldıkları bu gibi durumlarda mahkemece faillere bir ceza verilmiş miydi? Bilindiği üzere kölelerin kanı helal olmayıp, her türlü taarruzdan emin kılınmışlardı. İslâm hukukuna göre, bir kimsenin köle veya câriyeyi kasten öldürmesi hâlinde bu kişiye verilecek ceza kısastır. Bu kişi kölenin efendisi bile olsa hüküm değişmemektedir (Çelik, 2012, s. 177). Köleye karşı yapılan haksız fiil ve tecavüzler mutlaka cezalandırılmakta ve bu cezalar tecavüzü önleyecek sertlikte ve ağırlıkta olmaktaydı (Aydın, 2020, s. 173). Bu cümleden olarak Bursa kadı siciline yansıyan 20 Zi'l-ka'de 1039 (1 Temmuz 1630) tarihli dava kaydından anlaşıldığına göre, merhum el-Hâc Abdülkerim Bey'in kölesi Rıdvan'ın, Receb b. Mehmed tarafından kaza ile oyluğundan vurularak katledilmesi nedeniyle Receb, söz konusu kölenin diyetini hayatta iken efendisine vermiştir (BŞS. B51, 26a-257). Ruha kadı mahkemesine yansıyan dava kaydında, katledilen kölenin failine nasıl bir ceza verildiği zikredilmemiştir. Bu kayıt, katledilen Piyale b. Abdullah'ın efendisi Osman Ağa tarafından değil de onun hizmetkârı Osman Bey b. Abdullah'ın mahkemeye başvurusuyla, olayın faili olarak iddia ettiği kaimmakam-ı mîrmirân Abdullah Bey'in hizmetkârı Mahmud isimli kişiden sual olunması amacıyla oluşturulmuştur (UŞS. 207, 223-512). Bursa'da efendinin zevcesi tarafından ümm-i veled durumundaki câriyeye uygulanan darp olayı kayıt altına alınmış, faile ne gibi bir ceza verildiği zikredilmemiştir (BŞS. B110, 72b-433). Ankara'da yaşanan darp olaylarında ise yaralı kölelerden biri kendisi mahkemeye başvurarak, diğeri efendisi tarafından arabayla mahkemeye götürülerek ikrarları kayıt altına alınmıştır. Bu kayıtlara bakıldığında da, kölelerin kendilerine şiddet uyguladıklarını iddia ettikleri kişi ya da kişilere nasıl bir ceza verildiği belirtilmemiştir (AŞS. 24, 39-256; AŞS. 24, 95-602).

İncelenen siciller, Osmanlı toplumunda kendini asarak yaşamlarına son veren kölelerin olduğunu da yansıtmaktadır. İlgili dönemde Bursa'da bu şekilde ölen iki köleyle karşılaşmıştır. Bunlardan Perviz b. Abdullah isimli delikanlı, efendisi tarafından çırak olarak verildiği el-Hâc Dilaver b. Abdullah'ın berber dükkânında kendini asmıştır (BŞS. B110, 23a-134). El-Hâc Veli b. Ahmed isimli *bevâb-ı sultanî*'nin Rus asıllı kölesi Hüseyin b. Abdullah ise Bursa'daki merhum

Sultan Orhan vakfı olan ve halk arasında Eski Bezzâzistan olarak bilinen hanın güney tarafındaki ahırın sonunda yer alan kementle gizlice kendini asarak yaşamına son vermiştir (BŞS. B50, 80a-496). Her ne kadar sicillerde bu kölelerin intihar nedenleri zikredilmemişse de bunların bir şekilde kaçırılarak ailelerinden ayrı bırakılmaları, efendilerinden iyi muamele görmemeleri, suça teşvik edilmeleri, çalıştıkları yerde baskı altında olmaları gibi psikolojilerinin bozulmasına neden olan faktörlerin bunları intihara sürüklediği düşünülebilir. Bursa'da kendini asan köleler olduğu gibi asılı halde bulunan bir köle de tespit edilmiştir. Nitekim Koca Naib Mahallesinden Ustakos v. Kaplan'ın, Mani isimli delikanlı kölesinin kendi kendini mi astığı, yoksa efendisi ya da bir başka şahıs tarafından mı asıldığı bilinmemektedir (BŞS. B50, 74a-459). Ancak dava kaydından anlaşıldığına göre, kölenin, efendisi tarafından hırsızlık suçuna teşvik edildiği iddia edilmektedir. Dolayısıyla her ne kadar ispatlanamamışsa da, efendiye isnat edilen suçlama doğruysa hırsızlık suçuna zorlanan köle baskı altında olduğundan kendi kendini asmış olabilir. Şayet efendi hakkında yapılan suçlama asılsızsa kölenin, efendisi ya da bir başkası tarafından herhangi bir nedenle asılmış olabileceği ihtimali üzerinde durmak da mümkündür.

Bilindiği üzere İslâm aile hukukunda evlenme ehliyeti bakımından eksik ehliyetli kabul edilen köle, efendisinin verdiği izin veya icâzetle geçerli olarak nikâh akdi yapabilmekteydi. Bununla birlikte efendinin köle üzerinde zorlayıcı velâyet hakkı bulunup rızasını almadan onu evlendirebilirdi. Kölenin evlendiği kişi köle olabileceği gibi hür bir kişi de olabilirdi. Talâk konusunda ise köle tam ehliyetli olup zevcesini boşayabilirdi (Aydın, 2020, s. 69-70, 170-171). İlgili dönemde incelenen şehirlerden Bursa'da efendisinin velâyetiyle hür bir kadınla evlenen ve muhâlaa yoluyla boşanan bir köle tespit edilmiştir (BŞS. B51, 35b-342).

Köle ve câriyeler alınıp-satılabilirdikleri gibi efendileri tarafından hibe de edilebilmekteydiler. Nitekim bu yolla el değiştiren Ruha'da 1 köle; Bursa'da 2 câriye ve Ankara'da 1 câriye tespit edilmiştir. İncelenen siciller, Ruha'da Yusuf b. Abdullah'ın, efendisi tarafından torununa (UŞS. 207, 55-128); Bursa'da Gülistan ve Belkis isimli câriyelerin, kadın efendileri tarafından annelerine (BŞS. B55, 112b-760; BŞS. B50, 85b-528) ve Ankara'da Gülistan isimli câriyenin, efendisi tarafından azatlı kölesine (AŞS. 25, 29-155) hibe edildiklerini göstermektedir.

SONUÇ

Geçmiş insanlık tarihi kadar eski olan kölelik kurumu, Osmanlı İmparatorluğunda kuruluşundan itibaren var olmuş, ancak bu kurumun

İmparatorluğun farklı coğrafi bölgelerindeki şehirlerinden Ruha, Bursa ve Ankara'da sosyo-iktisadi koşulların da etkisiyle kendine özgü pratikleri oluşmuştur. 1629-1631 yıllarında bu şehirlerde köleliğe dair oluşan bu pratiklerin neler olduğunu tespit edebilmek için ise üç şehrin kadı sicilleri kullanılmış ve incelenen siciller bu şehirlerdeki kölelik kurumuna ilişkin önemli bulgulara ulaşılmasını sağlamıştır. Nitekim bu bulguların değerlendirilmesiyle ulaşılan bazı önemli sonuçlar paylaşılacak olursa ilk olarak mevcut detaylar, her üç şehirde erkek köle sayısının, kadın köle sayısından fazla olduğunu, dolayısıyla câriyelere nazaran erkek kölelerin tercih edildiğini ortaya koymuştur. Köle ve câriyelerin efendilerine bakıldığında üç şehir toplumunda bunların genellikle erkek olduğu; tespit edilen az sayıdaki kadın efendilerden ise câriye sahiplerinin çoğunlukta olduğu, ayrıca köle sahipleri arasında gayrimüslimlerin bulunduğu gözlenmiştir. Nitekim İmparatorlukta gayrimüslimlerin köle edinimleri zaman zaman yasaklanmış olmasına rağmen Bursa ve Ankara'da gayrimüslim efendilere rastlanması ilgili dönemde bu yasağın ortadan kalktığını, ancak devlet tarafından bunlardan köle başına toplanan kesm-i üserâ vergisinin bunların köle edinmesinde caydırıcı bir faktör olduğunu yansıtmıştır.

Osmanlı İmparatorluğuna kuruluşundan itibaren savaş, ticaret gibi yollarla farklı milliyetlere mensup köle ve câriyeler getirilmiş ve bunlar el değiştirerek İmparatorluk coğrafyasına yayılmışlardı. Nitekim incelenen siciller ilgili dönem Osmanlı Ruhası'nda Gürcü asıllı; Bursa ve Ankara'da ise çoğunlukla Rus asıllı kölelerin yaşadığını yansıtmış, bunda ise şehirlerin sahip oldukları coğrafi yapının etkisinin olduğu düşünülmüştür. Bunun yanı sıra her üç şehir toplumunda efendilerin, daha ziyade pahalı olmalarına rağmen beyaz tenli köleleri tercih ettikleri gözlenmiştir. Değişkenlik gösterdiği tespit edilen köle ve câriye fiyatları, câriyelerin kölelere nazaran daha kıymetli olduklarını ortaya koymuştur. Bazı kölelerin vücutlarında kol dağlanması, kulak kesilmesi gibi birtakım alametlere rastlanması bu alametlerin bir kölenin cezalandırılması ya da hür insanlardan ayırt edilmesi amacıyla efendisi tarafından yapılmış olabileceği fikrini vermiştir. Ancak İslâm hukukunun köleyi cezalandırmada aşırıya gidilmesine izin vermemesi, kölelerdeki bu alametlerin bir İslâm devleti Osmanlı toplumundaki sahipleri tarafından değil de daha önce el değiştirdikleri kişilerce yapılmış olduğunu düşündürmüştür.

Osmanlı toplumunda bir emtia gibi görülen köle ve câriyeler gerek esirciler, gerek sahipleri, gerekse kaçırma gibi bir yolla onları ele geçiren kişilerce satılarak el değiştirmişlerdi. İncelenen şehirlerden Ruha ve Ankara'da bir esir pazarının varlığına rastlanılmayışı bu şehirlerdeki kölelerin satım işlemlerinin efendileri tarafından yapıldığına işaret etmiştir. Bursa'da ise esir pazarının olmasına rağmen esirci eliyle satışı yapılan bir köleyle karşılaştırılması, köle

pazarlarında esirciler tarafından yapılan satışların mahkemece kayıt altına alınmasına gerek duyulmamış olması ihtimalini akıllara getirmiştir. Toplumda köle alım-satım işlemlerinin genellikle Müslüman erkekler arasında yapıldığı görülmekle birlikte az sayıda da olsa kadınların ve gayrimüslimlerin de bu işlemlerde yer aldıkları tespit edilmiştir. Bulgular, İslâm toplumunda kadınların erkek kölelerin satım işlemlerinde yer aldıklarını, yani bir diğer ifadeyle erkek köle satın alan kadının olmadığını, ayrıca câriye satın alan kadınların refah seviyelerinin yüksek olabileceğini ortaya koymuştur.

Osmanlı Devleti'ne farklı yollarla getirilen kölelerin sahipleri tarafından genellikle ev işlerinde olmak üzere çeşitli hizmet sektörlerinde istihdam edildikleri bilinen bir gerçektir. İlgili dönem üç şehirdeki erkek ve kadın kölelerin efendileri tarafından istihdam edildikleri alanlara bakıldığında siciller bu hususta çok az detay sunduğundan kölelerin büyük bir kısmının çalıştığı alan tespit edilememiştir. Nitekim mevcut veriler ışığında Bursa'da bir kölenin efendisi tarafından berber dükkânına çırak olarak verildiği ve bir kölenin simkeşlik mesleğini icra ettiği, Ankara'da ise bir kölenin efendisinin bahçesinde hizmet verdiği gözlenmiştir. Durum böyle olmakla birlikte her ne kadar siciller bizi aydınlatmamış olsa da üç şehirdeki kölelerin genellikle büyük evlerde çeşitli hizmet alanlarında çalıştıklarını söylemek mümkündür. Ayrıca sahip oldukları ekonomik yapılarından dolayı kölelerin Bursa'da dokumacılık, Ankara'da ise sof sektöründe istihdam edilmiş olabilecekleri ihtimal dâhilindedir.

İslâm dini köleliği benimsemekle birlikte bu müessesenin zamanla ortadan kaldırılması için ayet ve hadislerle kölelerin azat edilmesini teşvik etmiştir. Dolayısıyla Osmanlı coğrafyasında yaşayan köle sahipleri, İslâmî referansları esas alarak mülklerindeki kölelerini itk, mükâtebe, tedbîr ve ümm-i veled gibi yöntemlerle azat etmişlerdi. İncelenen siciller, üç şehirde en fazla tercih edilen azat şeklinin karşılıksız azat olan itk yöntemi olduğunu ortaya koymuştur. Bursa ve Ankara şehirlerinde uygulanan mükâtebe, tedbîr ve ümm-i veled yöntemlerine Ruha'da rastlanılmamıştır. Ancak, her ne kadar sicillere yansımamış olsa da, bu şehirde söz konusu yöntemlerin uygulanmadığı gibi bir çıkarımda bulunmak yanlış bir değerlendirme olur. Diğer taraftan Bursa ve Ankara sicillerinin sunduğu detaylar, Osmanlı toplumunda Müslümanlarla etkileşim hâlinde bulunan gayrimüslimlerin de İslâm hukukunun koymuş olduğu ilkelere uygun şekilde mülklerindeki köle ve câriyelerini her dört şekilde azat ettiklerini ve bazı efendilerin câriyelerini velâyeten evlendirdiklerini göstermiştir. Ayrıca dava kayıtları, câriyelerin lehine olan ümm-i veled durumunun, bazen olumsuz sonuçların yaşanmasına sebebiyet verdiğini yansıtmıştır.

İlgili dönemde Bursa ve Ankara'da firar eden köle ve câriyelerle de karşılaşmıştır. Sicillerde bunların efendilerinden kaçma nedenleri zikredilmemiştir. Her ne kadar firar eyleminde bulunmalarında efendilerinin etkisinin olduğu düşünülse de sicillere yansıyan bazı detaylardan yola çıkılarak eylemin bazen kendilerinden kaynaklandığı anlaşılmıştır. Belgeler, kölelerden efendilerine karşı sadır olan tek suçun firar olmadığını, bazı kölelerin kaldıkları evlerde cinayet işleyerek efendilerinin parasını ve malını çaldıklarını yansıtmıştır. Ankara kadı sicilinde karşılaşılan böyle bir dava kaydında yakalanarak mahkeme huzuruna getirilen ve burada suçunu itiraf eden köleye nasıl bir ceza verildiği zikredilmemiştir. Kölelerden sadır olan suç hadiseleri sadece efendilerine karşı olmamıştır. Nitekim siciller, Bursa'da bir şahsın kaza ile köle tarafından katledildiğini ve bir kölenin hırsızlık yaptığına işaret etmiştir. Kaza ile birinin ölümüne neden olan köleye fizikî bir ceza uygulanmadığı, ancak bunun efendisi tarafından diyet bedeli olarak ölen şahsın vârisine teslim edildiği gözlenmiştir. Câriyelerin firar eylemleri dışında erkek köleler gibi hırsızlık, cinayet, yaralama gibi diğer suçlara karışmamış olmaları incelenen sicillerde dikkat çeken bir husus olmuştur. Suç hadiseleri kölelerden sadır olabileceği gibi kölelere yönelik de olabilmişti. İlgili dönemde suça maruz kalarak katledilen kölelere Ruha ve Bursa'da; yaralanan kölelere ise Bursa ve Ankara'da tesadüf edilmiştir. Belgeler, kölenin kaza ile katledilmesi durumunda diyetinin efendisine verildiğini göstermiş, ancak efendi ya da köle tarafından mahkeme gündemine taşınan yaralanma vakalarında faile nasıl bir ceza verildiğini yansıtmamıştır. Zira İslâm hukukuna göre köleye karşı yapılan haksız fiil ve tecavüzler mutlaka cezalandırılmaktaydı.

Bazı efendiler, mülklerindeki köle ve câriyelerini evlendirmiş ve azat olduktan sonraki yaşamlarında sıkıntıya düşmemeleri için onlara birtakım şeyler hibe etmişlerdi. Belgelere yansıyan efendilerin bu gibi tutumları, köle ve câriyelerini ailelerinin bir ferdi olarak gördüklerini düşündürmüştür. Bununla birlikte toplumda intihar eden kölelere de rastlanılması, bazı kölelere efendileri tarafından şiddet uygulanabileceği ihtimalini akıllara getirmiştir.

Netice itibarıyla birer Osmanlı şehri olan Ruha, Bursa ve Ankara'da kölelere ilişkin -azat ve hibe edilmeleri gibi- bazı uygulamaların benzerlik gösterdiği, bununla birlikte söz konusu şehirlerin sahip oldukları sosyo-iktisadî yapılarının buralarda yaşayan kölelerin durumlarını etkilediği gözlenmiştir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Ankara Şer'iyeye Sicilleri: 24 ve 25 Numaralı Defterler.

Bursa Şer'iyeye Sicilleri: B46, B50, B51, B55 ve B110 Numaralı Defterler.

Ruha Şer'iyeye Sicilleri: 207 Numaralı Defter.

Araştırma ve İnceleme Eserleri

Abacı, N. (2001). *Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması (17. Yüzyıl)*. Kültür Bakanlığı yayınları.

Akgündüz, A. (1995). *İslâm Hukukunda Kölelik-Câriyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem*. Osmanlı Araştırmaları Vakfı yayınları.

Armağan, S. (1992). *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler* (2. Baskı). Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları.

Atar, F. (2011). Tedbir. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 40, s. 258-259). TDV İslâm Ansiklopedisi.

Aydın, M. A. & Hamidullah, M. (2002). Köle. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 26, s. 237-246). TDV İslâm Ansiklopedisi.

Aydın, M. A. (2020). *Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet* (3. Baskı). Klasik yayınları.

Bagatur, S. (2011). *Osmanlı'da Kölelik*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bozkurt, G. (1981). Eski hukuk sistemlerinde kölelik. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 38 (1), 65-103.

Bozkurt, G. (1994). Osmanlı devletinde köle ticaretinin önlenmesi için yapılan çalışmalar. *XI. Türk Tarih Kongresi: Ankara 5-9 Eylül 1990 Kongreye Sunulan bildiriler* içinde (Cilt. 4, s. 1499-1531). Türk Tarih Kurumu yayınları.

Cin, H. & Akgündüz, A. (2017). *Türk Hukuk Tarihi*. Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

Çelik, C. (2012). *Bilinmeyen Yönleriyle Osmanlı Devleti'nde Kölelik (18. Yüzyıl ve 19. Yüzyıl)*. Yolcu Dergisi yayınları.

Çetin, O. (1999). *Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)* (2. Baskı). Türk Tarih Kurumu yayınları.

- Çetin, O. (2001). Slavery and conversion of the slaves to Islam in the Ottoman Society: According to the Canonical Registers of Bursa between XVth and XVIIIth centuries. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10(1), 1-8.
- Ekinci, A. & Paydaş, K. (2008). *Taş Devrinden Osmanlıya Urfa Tarihi*. Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü yayınları.
- Engin, N. (1998). *Osmanlı Devletinde Kölelik*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayınları.
- Engin, N. (2002). Köle: Osmanlılarda köle. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 26, s. 246-248). TDV İslâm Ansiklopedisi.
- Erdem, Y. H. (2013). *Osmanlıda Köleliğin Sonu (1800-1909)* (B. Tırnakçı, Çev.). Kitap yayınevi.
- Ergenç, Ö. (2014). *XVI. Yüzyıl Sonlarında Bursa* (2. Baskı). Türk Tarih Kurumu yayınları.
- Farooqi, S. (1994). *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler* (2. Baskı). (N. Kalaycıoğlu, Çev.). Tarih Vakfı Yurt yayınları.
- Farooqi, S. (2011). *Osmanlı Zanaatkârları* (Z. Kılıç, Çev.). Kitap yayınevi.
- Fendoğlu, H. T. (1996). *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Cârîyelik -Kamu Hukuku Açısından Mukayeseli Bir İnceleme-*. Beyan yayınları.
- Güler, Ü. (2018). Kadı Sicilleri ışığında Osmanlı Kıbrısı'nda kölelik (17. Ve 18. Yüzyıllar). *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 54, 104-135.
- Güler, Ü. (2021). Osmanlı Diyarbekiri'nde köle ve cârîyeler (18. ve 19. yy.). *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 60, 29-56.
- İmam Nevevî (2019). *Riyâzü's-Sâlihîn* (Cilt 1-8). (M. Y. Kandemir vd. , Çev.). Erkam yayınları.
- İnalcık, H. (2008). Osmanlı İmparatorluğu'nda köle emeği. *Doğu Batı Makaleler II* içinde. (s. 123-153). Doğu Batı.
- İnalcık, H. (2020). *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ 1300-1600* (28. Baskı). (R. Sezer, Çev.). Kronik.
- Kalender, S. (2018). *Şer'îyye Sicillerine Göre Ankara'da Kölelik Müessesesi (1724-1751)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Kaplanoglu, R. (2011). 1487 yılına ait tahrir defterine göre; 15. yüzyılda Bursa şehrinde toplumsal ve ekonomik yapı. *Bursa Araştırmaları: Kent Tarihi ve Kültür Dergisi*, 32, 3-14.
- Kaplanoglu, R. (2011). 1573 Tarihli Tahrir defterlerine göre Bursa'nın eski köleleri. *Bursa Araştırmaları: Kent Tarihi ve Kültür Dergisi*, 34, 5-13.
- Kaplanoglu, R. (2013). 1830 yılı nüfus sayımına göre Bursa'da sosyal yapı ve kölelik kurumu. *Türklük Bilgisi Araştırmaları*, 40, 189-206.
- Karataş, A. İ. (2007). Bursa Şer'iyce Sicilleri ışığında köleliğe bir bakış. *İSTEM: İslâm, Sanat, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi*, 7(9), 135-162.
- Kılıç, N. (2005). *1650 Yılında Bursa (B87 Nolu Mahkeme Sicillerine Göre)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koçu, R. E. (2015). *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*. Doğan Kitap.
- Kütükoğlu, M. S. (2018). *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadî Yapısı*. Türk Tarih Kurumu yayınları.
- Lewis, B. (2017). *Orta Doğu'da Irk Kavramı ve Kölelik* (Ö. Balkılıç, Çev.). Akılçelen Kitaplar.
- Marcus, A. (2013). *Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı Şehri Halep* (M. E. Baş, Trc.). Küre yayınları.
- Merçil, E. (2000). *Müslüman Türk Devletleri Tarihi* (4. Baskı). Türk Tarih Kurumu yayınları.
- Oğuzoğlu, Y. (2016). Osmanlı Toplumunda köleler ve câriyeler. *Türklük Bilgisi Araştırmaları*, 46, 313-337.
- Özdemir, R. (1986). *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara (Fizikî, Demografik, İdarî ve Sosyo-Ekonomik Yapısı)*. Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları.
- Özdemir, R. (1991). Ankara. *TDV İslâm Ansiklopedisi içinde* (Cilt. 3, s. 204-209). TDV İslâm Ansiklopedisi.
- Öztürk, Y. (2017). Osmanlı İmparatorluğu'nda köle emeğinin rolü ve hacmi. Z. G. Yağcı vd. (Ed.), *Osmanlı Devleti'nde Kölelik: Ticaret, Esaret, Yaşam içinde* (s. 31-56). Tezkire.
- Parlatır, İ. (1983). Türk sosyal hayatında kölelik. *Belleten*, 47(187), 802-829.
- Paydaş, K. (2005). Büyük Selçuklu Devleti kumandanlarından Urfa Fatihî Bozan Bey. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 156, 75-81.

- Sahillioğlu, H. (1979-1980). Onbeşinci yüzyılın sonu ile on altıncı yüzyılın başında Bursa’da kölelerin sosyal ve ekonomik hayattaki yeri. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 67-138.
- Sahillioğlu, H. (1980). On beşinci yüzyıl sonunda Bursa’da iş ve sanayi hayatı: Kölelikten patronluğa. *Memorial Ömer Lûtfi Barkan*, 28, 179-188.
- Sahillioğlu, H. (1983). Onbeşinci yüzyıl sonunda Bursa’da dokumacı köleler. *Atatürk Konferansları VIII: 1975-1976 içinde* (s. 217-229). Türk Tarih Kurumu yayınları.
- Sak, İ. (1989). Konya’da Köleler (16. yüzyıl sonu-17. yüzyıl başı). *Osmanlı Araştırmaları*, 9, 159-197.
- Sak, İ. (1992). *Şer‘iyye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17. ve 18. Yüzyıllar)*. Yayınlanmamış doktora tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sak, İ. (1994). Şer‘iyye sicillerine göre kölelerin Milliyet ve eşkali (17. ve 18. Yüzyıllar). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3, 377-394.
- Sertoğlu, M. (2015). *Osmanlı Tarih Lügatı*. Kurtuba Kitap.
- Tahiroğlu, B. (1981). Osmanlı İmparatorluğu’nda kölelik. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 47 (4), 649-676.
- Tanıdı, D. (2013). 1657 ve 1698 yılları arasında Kadı Sicilleri’ne göre Rusçuk’ta köleler ve cariyeler. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 34, 219-235.
- Taş, Y. (2019). *Osmanlı Döneminde Urfa’da Sosyal Hayat (Mahkeme Kayıtlarına Göre 1850-1900)*. Hiper yayım.
- Taşkömür, H. (1990). *Osmanlı İmparatorluğunda Simkeşlik ve Tel Çekme (XV-XIX y. y.)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Toledano, E. R. (1994). *Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890* (Y. H. Erdem, Çev.). Tarih Vakfı Yurt yayınları.
- Toledano, E. R. (1998). *Slavery and Abolition in the Ottoman Middle East*. University of Washington press.
- Üner, M. E. (2009). *Osmanlıdan Cumhuriyete Urfa Tarihi*. Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü yayınları.

- Yüçetürk, S. (2020). 17. yüzyılın ilk çeyreğinde Üsküdar'da câriyeler. *Turkish Studies: Historical Analysis*, 15(2), 775-790.
- Zilfi, M. C. (1999). Osmanlı'da kölelik ve erken modern zamanda kadın köleler. *Osmanlı Ansiklopedisi: Toplum içinde* (Cilt. 5, s. 474-479). Yeni Türkiye yayınları.
- Zilfi, M. C. (2018). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kölelik ve Kadınlar (1700-1840)* (E. Kılıç, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

As in Judaism and Christianity, the slavery accepted in Islamic religion existed in Ottoman Empire since its establishment. But this institute had its own practices in some cities of the state such as Ruha, Bursa and Ankara because of the socio-economical impacts. The content of the research consists of the fact that which characteristics the slaves had in these three cities of the Empire in 1629-1631, revealing the similarities and differences of applications about these slaves constitutes the content of this research. For this purpose, to enlighten the topic, Qadi records in these three cities which were rich and reliable resources about the past were used. With literary evaluation the purpose of the work and the content of resources used, were uttered in introduction of research composing entry and six titles. After the general information which is given about the trace of slavery in the first title, some issues are given such as the slavery centers, service areas, the relationship between the master and slave, and the steps of abolition slavery. In the other titles there have respectively been general qualities such as nationalities, appearances and prices of slaves and concubines in these three cities; the processes of this trade, in which conditions these were invalid, the characteristics of the masters and releaving or setting free a slave. In the last step, there have been other situations in judgement and court. Such as getting married, being granted, involving in a crime.

In this study, which is based on Qadi registers, 10 slaves in Ruha, 57 slaves in Bursa and 61 slaves in Ankara were identified between 1629 and 1631. Examined registries revealed that the number of male slaves was higher than the number of female slaves in these cities, so male slaves were preferred over concubines. When we look at the masters of slaves and concubines, it is seen that they are mostly men in the three city societies; among the few female masters identified, it was observed that the concubine owners were in the majority, and there were also non-Muslims among the slave owners. As a matter of fact, although the acquisition of slaves by non-Muslims was prohibited from time to time in the

Empire, the fact that non-Muslim masters were encountered in Bursa and Ankara reflected that this prohibition was lifted in the relevant period, but the *kesm-i üsera* tax collected from them per slave by the state was a deterrent factor for them to acquire slaves.

Since the establishment of the Ottoman Empire, slaves and concubines of different nationalities were brought to the Ottoman Empire by means of war and trade, and they spread throughout the Empire's geography by changing hands. As a matter of fact, the records examined reflected that Georgian-origin slaves lived in Ruha and mostly Russian-origin slaves lived in Bursa and Ankara, and it has thought that the geographical structure of the cities had an effect on this. In addition, it has observed that in all three urban societies, the masters preferred white-skinned slaves, although they were more expensive. The prices of slaves and concubines, which were determined to vary, revealed that concubines were more valuable than slaves. The fact that some signs such as arm branding and ear cutting were found on the bodies of some slaves gave the idea that these signs may have been made by the master in order to punish a slave or to distinguish him/her from free people. However, the fact that Islamic law does not allow to go to extremes in punishing slaves made us think that these signs on slaves were not made by their owners in the Ottoman society, an Islamic state, but by people whom they had changed hands before.

Slaves and concubines, which were seen as a commodity in Ottoman society, changed hands by being sold by slave dealers, their owners, or by the people who seized them through kidnapping. The absence of a slave market in Ruha and Ankara, among the cities studied, indicates that the slaves in these cities were sold by their masters. Although there is a slave market in Bursa, the encounter with a slave who was sold by the slave dealer brought to mind the possibility that the sales made by the slave dealers in the slave markets did not need to be recorded by the court. Although it is seen that the slave buying-selling transactions in the society are generally carried out between Muslim men, it has been determined that women and non-Muslims also take part in these transactions, albeit in small numbers. The findings revealed that women are involved in the sale of male slaves in the Islamic society, in other words, there are no women who buy male slaves.

It is a known fact that the slaves brought to the Ottoman Empire in different ways were employed by their owners in various service sectors, generally in housework. Considering the areas where male and female slaves were employed by their masters in the three cities of the relevant period, the area where most of the slaves worked could not be determined, since the registers provide little detail on this issue. As a matter of fact, it has been observed that a slave in Bursa performed as Simkeşlik craft, a slave was an apprentice in a barber shop, and in

Ankara a slave served in his master's garden. However, it is possible to say these slaves generally worked in various fields in large houses in all three cities, although it was not reflected in the records. On the other hand, it is possible that the slaves were employed in the weaving sector in Bursa, and in the mohair sector in Ankara.

Although the religion of Islam adopted slavery, it encouraged the emancipation of slaves with verses and hadiths in order to abolish this institution over time. Therefore, the slave owners living in the Ottoman geography freed their slaves in their estates, based on Islamic references, by methods such as *itk*, *mûkatebe*, *tedbîr* and *umm-i veled*. Examined registries revealed that the most preferred form of manumission in the three cities was the *itk* method, which is gratuitous manumission. The *mukâtebe*, *tedbîr* and *umm-i veled* methods applied in the cities of Bursa and Ankara were not encountered in Ruha. On the other hand, the details presented by the Bursa and Ankara records show that non-Muslims who interacted with Muslims in Ottoman society also freed their slaves and concubines in all four ways in accordance with the principles set by Islamic law, and that some masters married their concubines by guardianship. In addition, the case records also reflected that the *umm-i veled* situation, which was in favor of the concubines, sometimes led to negative consequences.

In the records we have examined, it was seen that, slaves marry and divorce with the guardianship of their masters; they were donated by their masters; they escaped; they were involved in various crimes such as murder, injury and theft; they were sometimes injured and murdered. In addition, situations such as committing suicide for an unknown reason were encountered, and those who were escaped were assigned alimony by the court.

As a result, the slavery establishment, which is encountered in almost every human society and legal system in the world, also took a place in the Ottoman Empire and the issues related to slaves in the Empire were governed by the laws laid down by the Sharia. In three cities, each of which was an Ottoman city, it is seen that some practices related to slaves - such as their emancipations and their grants- show similarities. However, it is possible to say that there are differences in the situations of the slaves in these cities due to the different locations of these cities geographical, social, cultural, etc.